

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaalteaduste valdkond

Ühiskonnateaduste instituut

Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni õppekava

Coco Rõõmusaar

**Jälgimisühiskond Nõukogude ajal ja digiajastul: kahe põlvkonna
kogemused ja hoiakud seoses riigipoolse ja korporatiivse
jälgimisega**

Magistritöö

Juhendaja: prof. Veronika Kalmus

Tartu 2026

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. TEOREETILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD.....	6
1.1. Põhimõisted	6
1.2. Jälgimise muutumine ajas.....	7
1.3. Riigipoolne jälgimine	8
1.3.1. Riiklik jälgimine kui võimu instrument.....	8
1.3.2. Jälgimine autoritaarses süsteemis	9
1.3.3. Jälgimine demokraatlikus ühiskonnas	11
1.4. Korporatiivne ja andmejälgimine	12
1.5. Projektist lähemalt	15
1.6. Uurimisküsimused	16
2. VALIM JA MEETODID.....	17
2.1. Valim	17
2.2. Andmekogumismeetod.....	20
2.3. Andmeanalüüsi meetod	22
2.4. Uurimiseetika.....	23
2.5. Meetodikriitika	23
2.6. Uuriija refleksioon.....	24
3. TULEMUSED	25
3.1. Sotsiaalmeedia kasutamise harjumused.....	25
3.2. Jälgimise tähendus	31

3.3.	Jälgimine Nõukogude ajal	33
3.3.1.	Nõukogude aeg vs tänapäev	36
3.4.	Meedia poolt vahendatud kogemused	38
3.5.	Riigipoolne jälgimine	40
3.6.	Korporatiivne jälgimine.....	42
3.7.	Andmejälgimine	46
3.8.	Suhtumine jälgimisse.....	47
3.9.	Suhtumine privaatsusesse ja isiklikud praktikad	49
4.	JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON.....	56
4.1.	Järeldused	56
4.2.	Diskussioon	61
	KOKKUVÕTE.....	63
	SUMMARY.....	65
	KASUTATUD KIRJANDUS.....	67
	LISAD	74
	Lisa 1. Kodeerimistabeli näidis.	74
	Lisa 2. Fookusgruppide intervjuukava.	75
	Lisa 3. Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	79

SISSEJUHATUS

„Igal korral vaatas lifti vastasseinalt vastu plakat selle tohutu näoga. See oli niisugune pilt, mis on tehtud nii, et silmad saadavad sind igale poole. SUUR VEND VALVAB SIND, oli pildi allkiri.“ (Orwell, 2017: 101)

Kui briti kirjanik George Orwell pärast II maailmasõda kirjutas düstoopilise romaani „1984“, ei pruukinud ta arvatagi, et tema loodud partei nägu kujutav tegelane Suur Vend kujuneb tulevikus eraldi oluliseks mõisteks jälgimisest rääkimisel. Isegi meie Eesti Keele Instituudi ühendsõnastikus 2026 on leitav sõnapaar Suur Vend, mille tähendus on: „see, kes kõiki jälgib ja kontrollib (eriti seoses jälgimisühiskonnaga, totaalse jälgimisega riikide eriteenistuste või suurkorporatsioonide poolt)“ (Sõnaveeb, 2025).

Jälgimisühiskonna uurimise üks tuntumaid teoreetikuid David Lyon peab Orwelli Suurt Venda ühtaegu hämmastavalt ettenägelikuks, kuid tehnoloogiliselt vananenud mudeliks, mis on siiski tänapäevase jälgimise mõistmiseks hädavajalik (Lyon, 1994).

Jälgimisühiskond on praegu taas Eestis aktuaalne teema. Õiguskantsler Ülle Madise pühendas jälgimisühiskonnale oma kõige viimatises aasta ülevaates eraldi peatüki, kus arutles varjatud jälitustegevuse üle ning tehisaru kasutamise üle avalike teenuste osutamisel. „Me ei ole kokku leppinud ka selles, et riik analüüsib inimeste elu, et siis proaktiivsete teenuste loosungi all neile „appi“ tõtata“ (Õiguskantsleri aasta ülevaade 2024/2025: 4).

Jälgimisühiskond on digimaailma tõttu järjest arenemas ja imbunud uutele silmale vähem nähtavatele aladele nagu algoritmid ja andmejälgimine. Magistritöö on ajendatud uurimistühikust: meil on vähe võrdlusandmeid ja analüüse taasiseseisvunud Eestis sündinud noorte ja Nõukogude ajal üles kasvanud inimeste jälgimisühiskonnaga seotud kogemuste, hoiakute ja tõlgenduste kohta. See magistritöö aitab paremini mõista privaatsuse, turvalisuse ja usaldusega seotud hoiakuid kahe põlvkonna seas ning aidata märgata võimalikke kitsaskohti, mille lahendamine võib kaitsta meid tulevikus ähvardavate ohtude eest. Sellest lähtuvalt on magistritöö eesmärk võrrelda riikliku ja korporatiivse jälgimisega seotud hoiakuid ja kogemusi Nõukogude ajal ning digiajastul, keskendudes sellele, kuidas kaks põlvkonda tajuvad, tõlgendavad ja sellele tähendust omistavad. Väiksem alaeesmärk on tõsta teadlikkust, mil määral inimesed igapäevaselt jälgimisega kokku puutuvad.

Uurimuses keskendutakse kahele põlvkonnale. Esimesse uuritavasse põlvkonda kuuluvad aastatel 1946–1953 sündinud inimesed, teise põlvkonda aga aastatel 1988–1995 sündinud inimesed. Magistritöö põhineb Eesti, Rootsi ja Portugali teadlaste ühise projekti „Sotsiaalmeedia jälgimine ja autoritarismikogemused“ (ingl. k. „*Social Media Surveillance and Authoritarianism*”) käigus kogutud andmetel, mis pärinevad aastatest 2020–2021. Magistritöö jaoks ma ise andmeid ei kogunud, vaid tegelesin täielikult andmeanalüüsiga. Kolme riigi koostöös valminud projekti tutvustan lähemalt peatükis 1.5.

Minu magistritöö koosneb neljast osast: empiirilised ja teoreetilised lähtekohad, valim ja meetodid, tulemused ning järeldused ja diskussioon. Esmalt kirjeldan teoreetilises osas jälgimisega seotud põhimõisteid, jälgimise muutumist ajas ning erinevaid jälgimise vorme nagu riigipoolne, korporatiivne ja andmejälginine. Samas peatükis tutvustan ka uurimisküsimusi. Töö teises osas annan ülevaate meetodikast, valimist ning uurimiseetikast. Magistritöö kolmandas osas kirjeldan intervjuude analüüsist saadud tulemusi, misjärel teen järeldused ja toon välja seosed teoriaga, kritiseerin meetodit ning pakun välja võimalikud edasised uurimissuunad.

1. TEOREETILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD

Esimeses peatükis teen ülevaate teoreetilistest lähenemistest ja magistritöö empiirilistest lähtekohtadest. Kõigepealt tutvustan teemaga seotud peamisi mõisteid ning annan ülevaate jälgimise ajaloost. Seejärel kirjeldan riigipoolset jälgimist võimu instrumendina nii autoritaarses kui demokraatlikus ühiskonnas. Lisaks tutvustan korporatiivset ja andmejälgimist. Eraldi tutvustan pikemalt kolme riigi koostööprojekti, mille raames kogutud andmete põhjal minu magistritöö valmis, ning esitan ka oma uurimisküsimused.

1.1. Põhimõisted

Jälgimine on inimeste või rühmade süstemaatiline vaatlemine ja andmete kogumine, et reguleerida või juhtida nende käitumist (Monahan, 2011).

Jälgimisühiskond on ühiskond, kus kogutakse, töödeldakse ja salvestatakse elanikkonda ning nende igapäevaelu kohta käivaid andmeid riigiasutustele ja korporatsioonidele kuuluvates andmekogudes (Lyon, 1994).

Jälgimiskultuur on termin, mida David Lyon soovib kasutada ning, mis uurib, kuidas üksikisikud jälgimistegevust mõtestavad, sellele reageerivad ja isegi seda algatavad (Lyon, 2017).

Põlvkond on samal ajavahemikul sündinud inimgrupp, kes on kasvanud ühises kultuuriruumis ja tõenäoliselt kogenud samu ajaloolisi sündmusi. Põlvkonna ajaliseks pikkuseks loetakse ajavahemikku, mille jooksul võib imikust saada noor lapsevanem (Valk, 2023). Näiteks nimetatakse aastatel 1946–1964 sündinud inimesi beebibuumeriteks ning vahemikus 1981 kuni 1996 Y-põlvkonnaks, keda nimetatakse ka milleeniumilasteks.

Käesolevas magistritöös on need mõisted olulised, kuna aitavad mõista, kuidas jälgimine on arenenud riiklikust kontrollimehhanismist igapäevaelu ja digikultuuri osaks. Erilist tähelepanu pööran sellele, kuidas erinevates ühiskondlikes ja ajaloolistes tingimustes üles kasvanud põlvkonnad tajuvad, tõlgendavad ja mõtestavad riiklikku, korporatiivset ja digitaalset jälgimist. Mõistete avamine loob

teoreetilise aluse analüüsida, kuidas kujunevad erinevate põlvkondade hoiakud privaatsuse, turvalisuse ja usalduse suhtes jälgimisühiskonnas.

1.2. Jälgimise muutumine ajas

Michel Foucault on öelnud, et “Meie ühiskond ei ole vaatemäng, vaid jälgimine” (Foucault, 1995: 201). Kuigi jälgimine tegevusena on sama vana kui inimkonna ajalugu, viivad tänapäevase jälgimise juured tagasi 19. sajandi teise poole, kui linnastumine ja industrialiseerimine kujundasid uut ühiskonda.

Laueri (2011) sõnul andsid kaasaegsele jälgimisele hoogu kolm leiutist: kaasaskantav kaamera, fonograaf ja telefon. Neist esimene võimaldas kasutajal jäädvustada pilte inimestest ilma nende nõusolekuta. Thomas Edisoni 1878. aastal leiutatud fonograaf salvestas helisid, mis aitas toota püsivaid helitõendeid, ning telefoni leiutamine 1876. aastal võimaldas kaugkuulamist. Laueri arvates on need kolm leiutist ühendav lüli varasema paberil põhineva bürookraatliku jälgimise ja tänapäevase digitaalse andmejälgimise vahel, sest need võimaldasid koguda ja salvestada uut tüüpi tehnilist teavet inimeste tegevuse ja suhtluse kohta.

Panoptikumi mõiste lõi 18. sajandil filosoof Jeremy Bentham. See kujutab endast täiuslikku vanglat, kus valvurid näevad kõikidesse kongidesse, ent vangid ei tea, millal neid jälgitakse, mistõttu käituvad nad nõnda, nagu neid jälgitaks kogu aeg (Verry, 2021). Panoptikum aitab mõista, kuidas jälgimise võimalikkus mõjutab indiviidi käitumist ka siis, kui otsest jälgimist ei ole võimalik tajuda. Minu magistritöö kontekstis on oluline uurida, kas ja kuidas erinevad põlvkonnad tajuvad pideva jälgimise võimalikkust ning kuidas see mõjutab nende käitumist ja suhtumist privaatsusesse.

Foucault arendas Benthami mõistet edasi, kujundades panoptikumist 20. sajandi võimu ja jälgimise keskse metafoori. “Ta on nähtav, aga ta ise ei näe seda. Ta on infokandja, mitte suhtluse subjekt” (Foucault, 1995: 187). Tänapäeva kontekstis võib panoptilist olukorda näha sotsiaalmeedia platvormidel, nagu näiteks TikTok, kus rakendus salvestab kasutaja tegevust, eelistusi ja suhtlust teiste kasutajatega ning analüüsib algoritmide abil. Kasutajal puudub täielik ülevaade, kuidas tema andmeid kasutatakse ja milliseid järeldusi nende põhjal tehakse. Nõnda on inimene süsteemis nähtav, kuid ei näe ise täielikult jälgimise protsesse.

Panoptikumi vastand on **sünoptikum** (ingl. k. *synopticon*). Selle teooria mõtles välja Norra sotsioloog Thomas Mathiesen ning vastupidiselt panoptikumile, mille puhul üksikud jälgivad mitmeid, on osalised ümberpööratud ning mitmed jälgivad üksikuid (Doyle, 2011). Sünoptikumi näeme ka tänapäeval, sest inimesed pole enam üksnes jälgimise objektid, vaid osalevad ka ise aktiivselt nähtavuse ja andmete loomises. Sotsiaalmeedias muudetakse nähtavaks end sageli vabatahtlikult ning on seotud eneseväljenduse, suhtlemise ja digitaalse identiteedi kujundamisega.

Kuigi David Lyoni meelest on George Orwelli „1984“ jälgimise konkreetne visioon mõnes mõttes vananenud, pakub see siiski kasulikke ideid, kuidas tänapäeval jälgimist mõista. Lyoni (1994) hinnangul oli Orwell üks esimesi autoreid, kes märkas info kasvavat tähtsust rahvusriigi toimimises. Lyon võrdleb Orwelli „Tõeministeeriumit“ tänapäevase arvutitehnoloogiaga, mis võimaldab andmeid luua ja elektrooniliselt kasutada. Samuti täheldas ta, et kunagine hirmutav „riiklik andmepank“ on nüüdseks muutunud reaalsuseks kaasaegses riigijuhtimises. Lyon peab Orwelli üheks olulisemaks õppetunniks inimväärikust. Tema sõnul jääb elektroonilise jälgimise probleem sageli märkamatuks, kui seda käsitletakse pelgalt privaatsuse küsimusena. Orwelli eeskujul näeb ta jälgimist ohuna identiteedile ja isiksusele (Lyon, 1994). Sellest võib järeldada, et jälgimise mõju ei piirdu üksnes privaatsuse vähenemisega, vaid võib mõjutada ka inimeste identiteeti, eneseväljendust ja usaldust ühiskonna vastu.

1.3. Riigipoolne jälgimine

1.3.1. Riiklik jälgimine kui võimu instrument

Üks võimalus on defineerida jälgimist kui süstemaatilist järelevalvet reguleerimise või juhtimise eesmärgil. Selline jälgimine võib toimuda nii autoritaarsetes kui ka demokraatlikes ühiskonnavormides. (Monahan, 2011)

Kuigi jälgimine esineb nii autoritaarsetes kui ka demokraatlikes ühiskondades, erinevad nende eesmärgid, ulatus ja kontrollimehhanismid märkimisväärselt. Autoritaarsetes süsteemides kasutatakse jälgimist sageli poliitilise kontrolli ja ühiskonna allutamise vahendina, samas kui demokraatlikes riikides põhjendatakse jälgimist enamasti julgeoleku, kuritegevuse ennetamise või avaliku korra kaitsmisega, kuigi ka sellistes ühiskondades võivad tekkida küsimused privaatsuse ja üksikisiku autonoomia kaitse kohta (Lyon, 2017).

Svenonius ja Björklund (2018) jagavad jälgimise kaheks: avalik ja salajane jälgimine. Esimene neist on näiteks lennujaama turvakontroll või turvakaamerad avalikus ruumis. Salajase jälgimise puhul kasutatakse inimeste kohta teabe kogumiseks varjatud tehnikaid ja viise, mis toimivad ilma jälgitava teadmise või nõusolekuta. Seda teostavad enamasti õiguskaitse- ja luureasutused, aga ka suuretevõtted, mis teostavad digitaalset jälgimist. Salajane jälgimine on avalikust jälgimisest poliitiliselt tundlikum, kuna see võimaldab koguda informatsiooni ilma kodanike teadliku nõusolekuta ning tugevdab riigi või institutsioonide kontrollivõimet ühiskonna üle.

Jälgimist ei käsitleta üksnes neutraalse tehnilise tegevusena, vaid ka osana võimu teostamisest. Fuchs (2009) soovib jälgimist vaadelda kui kriitilist kontseptsiooni, mis seab kahtluse alla teabe kogumise sunniviisilised vormid. Tema sõnul seisneb riiklik elektrooniline jälgimine informatsiooni kogumises ja koondamises, mille eesmärgiks on üksikisiku või grupi käitumine kontrolli alla saada.

Seejuures võivad inimesed olla teadlikud, et nende liikumine, tegevus või ideed on või võivad olla elektrooniliste süsteemide poolt jälgitavad. Fuchsi (2009) hinnangul kaasneb poliitilise elektroonilise jälgimisega ka organiseeritud vägivalda potentsiaalne kasutamine olukordades, kus inimene käitub viisil, mida riiklikud asutused (nt salateenistused või politsei) peavad sobimatuks.

1.3.2. Jälgimine autoritaarses süsteemis

Kasekampi (2010) sõnul oli Nõukogude Liidus stalinistliku süsteemi domineerivaks tunnuseks terror. Selle elluviimise peamiseks tööriistaks oli NKVD¹, mis koosnes kardetud salapolitseist, kellel olid ulatuslikud jälitus-, vahistamis- ja kinnipidamisvolitused. Pärast Stalini surma 1953. aastal polnud avalik terror Balti riikides enam samal määral vajalik poliitiline abivahend, kuna repressioonid ja pikaajaline hirmukultuur olid kujundanud ühiskonnas ulatusliku kohanemise ja ettevaatliku enesekontrolli.

Kui varasemalt liitusid inimesed kommunistliku parteiga ideoloogilistel põhjustel või enda elu kaitsmiseks, siis pärast Stalini surma astuti parteisse enda karjääri parandamiseks. Neilt, kellele pakuti oma erialal edutamist kõrgemale juhtivale kohale, oodati parteiga liitumist. Lojaalsus nõukogude süsteemile ei väljendunud üksnes ideoloogilises kuuluvuses, vaid mõjutas otseselt inimeste haridus-,

¹ Nõukogude Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadi lühendnimetus aastani 1946, hiljem muutus KGBks (Eesti Entsüklopeedia, 2006).

karjääri- ja liikumisvõimalusi. Parteiga liitumine võis anda ligipääsu privileegidele (nt reisimine välismaal) ja kõrgematele ametikohtadele, samas kui poliitiliselt ebasobiv taust või sidemed välismaaga võisid piirata üksikisiku võimalusi ühiskonnas edasi liikuda (Kasekamp, 2010). Seega ei olnud jälgimine Nõukogude süsteemis üksnes julgeolekumeede, vaid osa laiemast poliitilise kontrolli mehhanismist, mille eesmärk oli kujundada lojaalseid kodanikke ning vähendada võimalikku vastupanu režiimile. Selline süsteem ei toiminud üksnes otsese repressiooni abil, vaid kujundas ka inimeste enesekontrolli ja kohanemiskäitumist, kuna teadmine võimalikust jälgimisest mõjutas inimeste igapäevaseid valikuid ja eneseväljendust.

Holquist (1997) kirjeldas, et Nõukogude Liidus oli informatsioon võimu sümbol. Riik pidas esmatähtsaks süsteemse teabe kogumist oma kodanike kohta. Järelevalve eesmärk oli ühiskonda kaardistada, mustreid tuvastada ning seejärel tõhusalt sekkuda. Jälgimine aitas varjatud ohte tuvastada ning säilitada revolutsioonilist valvsust. Erinevalt demokraatlikest riikidest, kus jälgimisvõlutused on vähemalt formaalselt piiratud seaduste, kohtuliku kontrolli ja avaliku järelevalvega, puudusid Nõukogude Liidus sõltumatud mehhanismid, mis oleksid riiklikku jälgimist piiranud või kodanikke selle eest kaitsnud. Selline süsteemne informatsiooni kogumine võis mõjutada inimeste usaldust riigi vastu ning kujundada arusaama, et riiklik jälgimine on seotud kontrolli, mitte üksnes turvalisusega.

Vanemaealised inimesed, kes elavad postkommunistlikes riikides, võivad suhtuda salajasse jälgimisse negatiivselt, kuna nad on vahetult kogunud kommunistliku võimu jälgimise tavasid (Svenonius ja Björklund, 2018). Seevastu nooremad põlvkonnad, kes on üles kasvanud infoühiskonnas ja omavahel tihedalt läbi põimunud ühiskonnas (ingl. k. *interconnected society*), võivad tajuda digitaalset andmekogumist ja järelevalvet argisema ja igapäevasema ühiskondliku praktikaga seotud nähtusena (Lyon, 2017).

Svenoniusi ja Björklundi (2018) sõnul on nõukogude jälgimine pärandanud tervele generatsioonile ontoloogilise ebakindluse ja hirmu jälgimise pärast. Ontoloogilise ebakindluse all peavad nad silmas üldist eksistentsiaalset ärevustunnet ja ebakindlust tuleviku suhtes. Viimane on autorite arvates postkommunistlikes ühiskondades eriti oluline, sest riigid on endiselt ülemineku etapis ja majanduslikes raskustes. Selline ajalooline kogemus võib mõjutada seda, kuidas vanem põlvkond tajub tänapäevaseid jälgimispraktikaid, sealhulgas riigipoolset andmekogumist ja digitaalset jälgimist. Minu magistritöö aitab analüüsida, mil määral mõjutavad nõukogudeaegsed jälgimiskogemused vanema põlvkonna tänapäevaseid hoiakuid, riskitaju ja suhtumist digitaalsesse jälgimisse.

1.3.3. Jälgimine demokraatlikus ühiskonnas

Ka digitaalses ühiskonnas võivad inimesed kogeda hirme, mis on seotud eraelu puutumatus ja autonoomia vähenemisega. Nishnianidze (2024) toob näiteid riiklikest jälgimisprogrammidest nagu PRISM² ja SORM³, mis näitavad, kui ulatuslikuks võib digitaalne andmekogumine kujuneda erinevates poliitilistes süsteemides ning kuidas riiklik jälgimine võib mõjutada inimeste usaldust, turvatunnet ja arusaamu privaatsusest.

Kuigi nii demokraatlikud kui ka autoritaarsed riigid kasutavad ulatuslikke seiretehnoloogiaid, erineb nende toimimise poliitiline raamistik. Demokraatlikes ühiskondades kaasneb jälgimisega vähemalt põhimõtteline võimalus avalikuks debatiks, kohtulikuks kontrolliks ja kriitikaks, samas kui autoritaarsetes süsteemides võivad sellised kontrollimehhanismid puududa või olla piiratud (Fuchs, 2009; Ünver, 2018). Lyoni (2021) sõnul on seiretehnoloogiad juurdunud inimeste igapäevaellu, hägustades piiri avaliku ja eraruumi vahel. Selle tulemusena võivad väheneda üksikisiku autonoomia ja kontroll oma isikuandmete üle ning tekkida küsimused selle kohta, kui tõhusalt on jälgimispraktikad demokraatlikes ühiskondades kontrollitud.

Kuigi tihtilugu on jälgimisel üllas eesmärk - muuta inimeste elu turvalisemaks, mugavamaks ja hõlpsamaks - on sellel ka mitmeid miinuseid. Jälgimine mõjutab inimeste privaatsust, mis on demokraatlikes ühiskondades üks inimõigustest (Wood *et al.*, 2006). Richards (2013) arendab mõtet edasi ning tema sõnul on ohus ka intellektuaalne privaatsus, mis tähendab, et inimesed ei pruugi julgeda poliitilistel ja sotsiaalsetel teemadel uusi, vastuolulisi või ebaharilikke ideid jagada. See viib omakorda enesetsensuuri ja vaimuvabaduse piiramiseni. Digitaalsete jälgimistehnoloogiate laialdase kasutuse tõttu võib jälgimine muutuda inimeste igapäevaelu tavapäraseks osaks, mis võivad vähendada inimeste kriitilist teadlikkust ning muuta nad haavatavamaks võimalike kuritarvitamiste suhtes. Harjumine pideva jälgimisega võib viia olukorrani, kus ohu korral puudub teadlikkus või valmisolek sellele reageerida (Wood ja Webster, 2009).

² Koodnimi programmile, mille raames Ameerika Ühendriikide Riiklik Julgeolekuagentuur (NSA) kogub andmeid erinevatelt USA internetiettevõtelt. (Wikipedia)

³ Venemaa sidejälgimissüsteem, mis loodi aastal 1995 ning võimaldab nii telefoni- kui ka internetiside sihipärast jälgimist (Wikipedia).

Lyoni ja Woodi (2021) väitel esitab jälgimine demokraatlikule riigile väljakutseid, sest keeruline on leida tasakaalu riigi julgeolekuhuvide, üksikisiku autonoomia ning demokraatliku järelevalve vahel. Seejuures ei muuda jälgimise sidumine julgeoleku või avalike huvidega seda automaatselt probleemivabaks. Ulatuslik andmekogumine, seiretehnoloogiate areng ja pideva jälgimise normaliseerumine võivad vähendada üksikisiku autonoomiat ning tekitada küsimusi selle kohta, kui tõhusad on tegelikult demokraatlikud kontrollid. Lisaks võivad probleemseks osutuda ka jälgimise üle teostatavad kontrolli- ja kaitsemehhanismid. Keeruline on kehtestada jälgimise vastu kaitsemeetmeid, sest näiteks mõningates riikides on raske tagada, et jälgimise volitusi ei kasutataks korrupsiooni eesmärgil (Ünver, 2018).

1.4. Korporatiivne ja andmejälgimine

Ameerika Ühendriikide sotsiaalpsühholoog Shoshana Zuboff on arendanud jälgimiskapitalismi (ingl. k. *surveillance capitalism*) teooriat, mille sõnul on digitaalarengu käigus tekkinud uus kapitalismi vorm. Zuboffi sõnul pole jälgimiskapitalism digiarengu paratamatu tulemus, vaid on tekkinud konkreetsete osapoolte tegevusest kindlatel ajahetkedel. Zuboffi järgi hakkas Google kasutama kasutajate tegevusest kogutud andmeid ärielistel eesmärkidel, luues andmepõhiseid reklaami- ja ennustumudeleid, mille kaudu muutusid kasutajate andmed majanduslikult väärtuslikuks ressursiks. Google'i eeskujul hakkasid ka teised tehnoloogiaettevõtted kasutama kasutajaandmeid äriliste mudelite arendamiseks ja reklaamitulu suurendamiseks. Jälgimiskapitalismi keskmes ei ole üksnes andmete kogumine, vaid ka inimeste käitumise prognoosimine ja mõjutamine majandusliku kasu eesmärgil. (Whitcomb, 2019)

Sellise andmepõhise majandusmudeli tulemusena on tänapäeva tarbijast saanud klaasist tarbija (ingl. k. *glass consumer*), mis tähendab, et ta on läbipaistev, jälgitav ja profileeritav. Isikuandmetest on saanud väärtuslik majanduslik ressurss, mida kasutatakse tarbijate profileerimiseks, käitumise ennustamiseks ja reklaami suunamiseks. Sageli jagavad tarbijad oma andmeid mugavuse, personaliseeritud teenuste või tasuta digiplatvormide kasutamise nimel, teadvustamata täielikult andmekogumise ulatust ja tagajärgi. Sellised arengud võivad tulevikus mõjutada näiteks krediivõimalusi, kindlustustingimusi või ligipääsu erinevatele teenustele. Nõnda on tulemus uutmoodi majanduslik ebavõrdsus. Selline profileerimine võib mõjutada seda, kuidas inimesi

digikeskkondades kategoriseeritakse ning milliste võimaluste või piirangutega nad kokku puutuvad (Lace, 2005).

Fuchs (2009) käsitleb korporatiivset jälgimist kriitilise teooria perspektiivist, rõhutades, et digitaalne andmekogumine ei ole üksnes tehnoloogiline protsess, vaid seotud ka majandusliku võimu ja kapitalistlike suhetega. Tema hinnangul võib majanduslik elektrooniline jälgimine mõjutada inimeste tarbimiskäitumist ja aidata kaasa kapitalistlike võimusuhete taastootmisele.

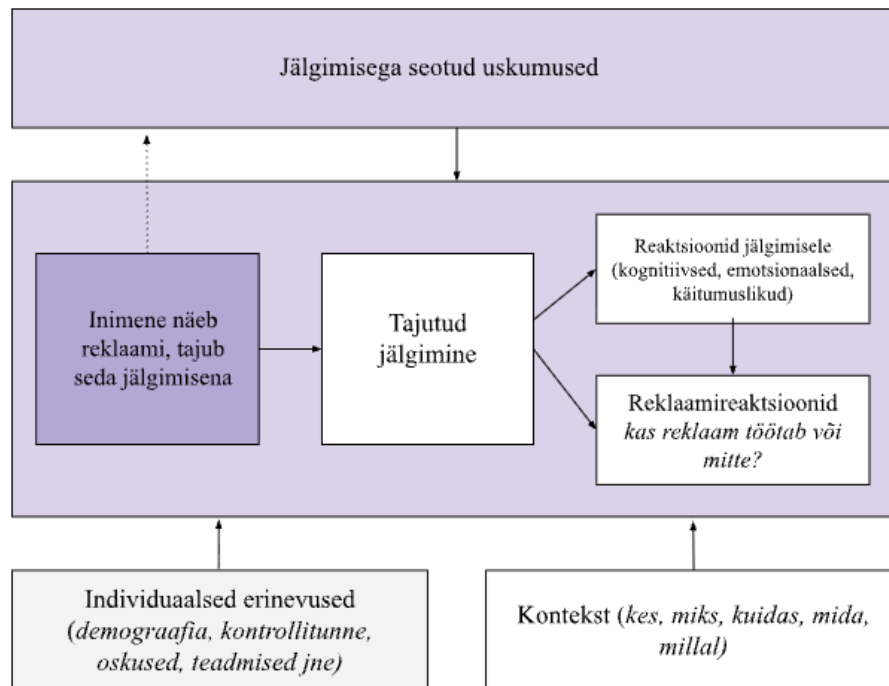
Samas võivad inimesed osaleda jälgimispraktikates ka vabatahtlikult, olles teadlikud oma andmete jagamisest ning kasutades ise aktiivselt jälgimistehnoloogiaid. (Fuchs, 2009) See muudab korporatiivse jälgimise keerukamaks kui traditsiooniline riiklik jälgimine, kuna jälgimispraktikad võivad olla põimunud inimeste igapäevaste harjumuste, mugavuse ja digitaalse suhtlusega. See võib muuta jälgimise vähem nähtavaks ja igapäevasemaks, mistõttu ei pruugi inimesed tajuda andmekogumist otsese kontrolli või ohuna.

Digikeskkondades toimuv pidev andmete kogumine on loonud olukorra, kus jälgimispraktikad on muutunud inimeste igapäevase tehnoloogiakasutuse tavapäraseks osaks. See muudab oluliseks küsimuse, kuidas inimesed andmejälgimist tajuvad ning millisel määral nad on teadlikud oma digitaalsete jälgede kogumisest ja kasutamisest.

Infoühiskonna kiire arenguga on tekkinud ka nähtus digitaalne jälgimine ehk **andmejälgimine** (ingl. k. *dataveillance*), mille käigus kogutakse, töödeldakse ja kategoriseeritakse reaajas ja tagantjärele veebikäitumises tekkivaid andmeid sageli viisil, millest inimesed ei pruugi täielikult teadlikud olla. Oluliseks murekohaks on inimeste teadlikkus andmekogumisest, nõusoleku küsimus ning andmete turvalisus. Kuigi privaatsuse küsimus pole midagi uut, on pidev ja kiirenev digiareng tõstatanud aina uusi küsimusi (Ünver, 2018).

Andmejälgimine väljendub näiteks isikupärastatud reklaamides, mis tähendab, et reklaamid kohandatakse inimese varasema otsinguajaloo, veebikäitumise või otsitud toodete põhjal (Strycharz ja Segijn, 2022). Andmejälgimine avaldub ka sotsiaalmeedia interaktsioonides, nagu sõbraks lisamine, postituste laikimine, jälgimine ja edasisaatmine. Need tegevused muudetakse kvantitatiivseks algoritmiliseks andmestikuks, mida saab jälgida ja analüüsida (van Dijck, 2014). Andmejälgimine ei toimu üksnes nähtamatult, vaid mõnikord viitavad sellele ka kasutajale nähtavad märgid, näiteks nutitefonis või sülearvutis süttivad rohelist või oranži värvi visuaalsed indikaatorid, mis viitavad sellele, et mõni rakendus kasutab seadme mikrofoni või kaamerat (Odermatt *et al.*, 2025).

Üheks keskseks tehnoloogiliseks vahendiks andmejälgimisel on küpsised (ingl. k. *cookies*), mis on tehnoloogiline lahendus, mis võimaldab ettevõtetel jälgida veebilehtede külastusi ja inimeste internetikäitumist. Küpsiste abil kogutud andmed võimaldavad ettevõtetel kujundada detailseid kasutajaprofiile ning suunata inimestele isikustatud reklaame ja sõnumeid (Strycharz ja Segijn, 2022).

Joonis 1. Andmejälgimise mõjude raamistik reklaamimaastikul. Allikas Strycharz ja Segijn, 2022: 579. Tõlge: Coco Rõõmusaar.

Strycharz ja Segijni (2022) mudeli kohaselt võib liiga isiklikuna mõjuv reklaam tekitada inimeses tajutud jälgimise tunde (ingl. k. *perceived surveillance*), mille puhul inimene tunnetab, et tema kohta kogutakse ja kasutatakse teavet. Selline tajutud jälgimine võib esile kutsuda erinevaid tunnetuslikke, emotsionaalseid ja käitumuslikke reaktsioone, mida mõjutavad nii inimese varasemad uskumused kui ka konkreetne kontekst.

Kuigi joonis keskendub eelkõige reklaamidest tekkiva tajutud jälgimise kirjeldamisele, sisaldab see mitmeid käesoleva magistr töö jaoks olulisi aspekte, nagu tajutud jälgimine, individaalsed tõlgendused digitaalsest andmekogumisest. Näiteks tajutud jälgimine aitab mõista, kuidas inimesed

võivad kogeda jälgimist ka olukordades, kus andmekogumine toimub nähtamatult või automaatselt ning miks võivad erinevad inimesed samu digitaalseid praktikaid tõlgendada erinevalt.

Erinevusi inimeste arusaamades aitab seletada ka andmestunud mõtteviisi (ingl. k. *datafied mindset*) kontseptsioon, mille kohaselt tajuvad mõned inimesed digikeskkonda mitte üksnes suhtlus- ja meediaruumina, vaid ka andmekogumise ja profileerimise süsteemina (Figueiras *et al.*, 2024). Selline mõtteviis väljendub võimes märgata algoritmilist andmetöötlust, personaliseeritud reklaame ja platvormide varjatud toimimisloogikat. Figueiras *et al.* rõhutavad siiski, et andmestunud mõtteviisi ei sõltu üksnes vanusest ega digioskustest, vaid ka inimeste teadlikkusest ja kogemusest digikeskkonnas.

1.5. Projektist lähemalt

Magistritöö toetub projektile „Sotsiaalmeedia jälgimine ja autoritarismikogemused”, mida rahastas Riksbankens Jubileumsfond (Rootsi Panga 300. aastapäeva fond) 2020–2023. Projekti juhtis professor Göran Bolin (Södertörni Ülikool, Rootsi) koos professor Veronika Kalmusega (Tartu Ülikool, Eesti) ja professor Rita Figueirasega (Universidade Católica Portuguesa, Portugal). Erik Björklund osales projektis teadusassistendina (praegu doktorant Stockholmi Ülikooli meediaõpingute osakonnas). Projekti eesmärk oli analüüsida, millistel tingimustel meediakasutajad aktsepteerivad sotsiaalmeedia järelevalvet ja mil määral mõjutavad sellist aktsepteerimist kogemused järelevalvepraktikatest totalitarismi, autoritarismi ja liberaaldemokraatia tingimustes. Metodoloogiliselt on uuringus kombineeritud kvantitatiivne küsitlus fookusgruupiintervjuudega.

Projekti „Sotsiaalmeedia jälgimine ja autoritarismikogemused“ raames on valminud neli teadusartiklit. Neist esimene „Kahe põlvkonnaga veebipõhiste fookusgruupiintervjuude läbiviimine: metodoloogilised kogemused ja refleksioonid pandeemia kontekstist“ analüüsib pandeemia ajal saadud kogemusi ja jagab metodoloogilisi soovitusi (Bolin *et al.*, 2023b). Teine teadusartikkel „Andmestunud mõtteviisi poole: digitaalse dünaamika ja analoogse vastupanuvõime mõtestamine“ käsitleb, kuidas inimesed mõistavad ja suhestuvad andmestunud maailmaga (Figueiras *et al.*, 2024). Kolmas artikkel „Kes kardab andmejälgimist? Hoiakud veebipõhise jälgimise suhtes kultuuridevahelises ja põlvkondlikus perspektiivis“ lahkab, kuidas erinevad põlvkonnad ja kultuuritaustad mõjutavad inimeste hoiakuid andmejälgimise suhtes (Kalmus *et al.*, 2024). Neljas, ajakirjas *Surveillance & Society* ilmunud artikkel „Jälgimise üleelamise paradoks: jälgimise kogemused ja kujutelmad põlvkondlikus ning kultuuridevahelises perspektiivis“ püstitab hüpoteesi,

et inimesed, kes on kogenud repressiivset jälgimist, ei ole tänapäevase jälgimise suhtes kriitilisemad, vaid tolerantsemad (Kalmus *et al.*, 2025).

Minu magistritöö panus seisneb projekti käigus Eestis kogutud kvalitatiivandmete sekundaaranalüüsis ja tõlgendamises. Ühtlasi on tegu esimese eestikeelse uurimusega, mis valmib projekti käigus tehtud intervjuude põhjal.

1.6. Uurimisküsimused

Magistritöö eesmärk on analüüsida ning võrrelda riikliku ja korporatiivse jälgimise kogemusi ja hoiakuid Nõukogude ajal ning digiajastul, keskendudes sellele, kuidas kaks põlvkonda tajuvad, tõlgendavad ja sellele tähendust omistavad. Väiksem alaeesmärk on tõsta teadlikkust sellest, kui ulatuslikult inimesed igapäevaelus erinevate jälgimispraktikatega kokku puutuvad.

Lähtuvalt töö eesmärkidest on magistritöö uurimisküsimused järgmised:

1. Kuidas erinevad põlvkonnad on kogenud jälgimist ning millised on vanemate põlvkondade kogemused võrreldes nooremate põlvkondadega digiajastul?
2. Kuidas erinevad põlvkonnad tajuvad ja tõlgendavad jälgimist ning milliseid tähendusi jälgimisele omistatakse?
3. Millised on sarnasused ja erinevused kahe põlvkonna hoiakutes jälgimise suhtes?

2. VALIM JA MEETODID

Magistritöö uurimisküsimustele vastuste leidmiseks ja töö eesmärgi saavutamiseks kasutasin kvalitatiivset uurimisviisi. Kvalitatiivses uurimuses käsitletakse teavet, mida arvuliselt väljendada on ebaotstarbekas või võimatu. Ka materjal on kvantitatiivse uurimusega võrreldes vähem struktureeritud ning alles analüüsi käigus tehakse lõplik otsus selle kohta, milliseid materjali omadusi analüüsitakse. (Lagerspetz, 2017) Lähtudes eeltoodud omadustest leidsin, et uurimisküsimustele vastuse leidmiseks on kvalitatiivne uurimisviis sobivaim.

2.1. Valim

Uuring keskendus kahele põlvkonnale: neile, kes kasvasid üles ja veetsid oma kujunemisaastad totalitaarsetes või autoritaarsetes tingimustes, ning nooremale põlvkonnale, kes ei ole kogenud sama rõhuvat režiimi. Põlvkondade teooria järgi kujuneb inimeste maailmavaade nooruse kujunemisaastatel, ligikaudu 17–25-aastaselt (Mannheim 1928/1952; vrd Bolin 2016; Nugin & Kalmus 2018). Seega keskendusid uurijad oma empiiriliste andmete kogumisel kahele võrreldavale vanuserühmale, et saada üks rühm, kellel on kogemusi totalitaarsete või autoritaarsete režiimidega, ja üks rühm, kellel selliseid kogemusi pole. Arvestati ka sellega, et meediapädevus erineb vanuseti (vt nt Kalmus 2016). Vanema põlvkonna sünniaastate piiritlemisel võeti aluseks Portugal, sest Portugalis kehtestati demokraatia enne kui Eestis.

Valimi moodustavad projekti “Sotsiaalmeedia jälgimine ja autoritarismikogemused” raames intervjueritud Eesti inimesed kahest põlvkonnast. Esimesed neist on sündinud aastatel 1946–1953. Teist põlvkonda esindavad inimesed on sündinud aastatel 1988–1995. Eestis tehti kokku neli fookusgruppi (4-5 osalejat) ja kaks mini-fookusgruppi, kus mõlemas oli kaks osalejat. Lisaks viidi läbi viis individuaalintervjuud (Figueiras *et al.*, 2024).

Uurijate hüpotees oli, et haridus, amet ja elukoht on olulised, seetõttu moodustati igas põlvkonnakohordis kolme tüüpi fookusgrupid:

Rühma A koondati isikud, kellel on kõrgharidus ning kes tegutsevad erinevatel ametikohtadel. Vastavalt vanusele jaotati osalejad kahte fookusgruppi (Noorem A ja Vanem A).

Tabel 1. Fookusgrupi Noorem A valim.

Fookusgrupp	Pseudonüüm	Vanus	Tegevusala	Haridus
Noorem A	Indrek	31	Töötuna arvel	Kõrgharidus
Noorem A	Ly	26	Ajakirjandus	Kõrgharidus
Noorem A	Anne	27	Projekti koordinaator	Kõrgharidus
Noorem A	Mari	28	Turundus, sotsiaalmeedia haldusteenus	Kõrgharidus
Noorem A	Anette	27	Haridusvaldkond	Kõrgharidus

Tabel 2. Fookusgrupi Vanem A valim.

Fookusgrupp	Pseudonüüm	Vanus	Tegevusala	Haridus
Vanem A	Helmi	71	Psühholoog	Kõrgharidus
Vanem A	Aina	70	Pensionär	Kõrgharidus
Vanem A	Valter	71	Pensionär	Kõrgharidus
Vanem A	Johannes	69	Pensionär	Kõrgharidus

Rühma B moodustasid osalejad, kellel on keskharidus või keskeriharidus. Lisaks oli oluline tegur elukoht väikelinnas või maapiirkonnas. Vanuse järgi moodustati kaks gruppi (Noorem B ja Vanem B). Grupi Vanem B liikmetega tehti individuaalintervjuud (kuna veebipõhise fookusgrupi korraldamine ei osutunud tehnilistel põhjustel võimalikuks).

Tabel 3. Fookusgrupi Noorem B valim.

Fookusgrupp	Pseudonüüm	Vanus	Tegevusala	Haridus
Noorem B	Merle	26	Lapsega kodus, üliõpilane	Keskeriharidus
Noorem B	Toomas	29	Ehitus	Keskeriharidus
Noorem B	Marko	28	Auto varuosade müük	Keskharidus
Noorem B	Kaupo	34	Põllumajandus	Keskeriharidus

Tabel 4. Fookusgrupi Vanem B valim.

Fookusgrupp	Pseudonüüm	Vanus	Tegevusala	Haridus
Vanem B	Artur	68	Pensionär	Keskeriharidus
Vanem B	Ilmar	73	Pensionär	Keskeriharidus
Vanem B	Leida	73	Pensionär	Keskharidus
Vanem B	Linda	75	Pensionär	Keskeriharidus
Vanem B	Peeter	74	Pensionär	Põhiharidus

Rühma C osalejate peamine tunnus oli keskharidus. Võrreldes Rühmaga B polnud kriteeriumit seoses elukohaga. Sarnaselt kahele eelmisele jaotati ka selles rühmas osalejad vanuse järgi (Noorem C ja Vanem C).

Tabel 5. Fookusgrupi Noorem C valim.

Fookusgrupp	Pseudonüüm	Vanus	Tegevusala	Haridus
Noorem C	Marek	28	IT, sh andme- ja küberturve	Keskharidus
Noorem C	Kristjan	26	Ehitus ja kommunikatsioon	Keskharidus
Noorem C	Sigrid	27	Alustav ettevõtja	Keskharidus
Noorem C	Sille	34	Spetsialist	Keskharidus

Tabel 6. Fookusgrupi Vanem C valim.

Fookusgrupp	Pseudonüüm	Vanus	Tegevusala	Haridus
Vanem C	Johanna	72	Pensionär	Keskharidus
Vanem C	Miia	72	Pensionär	Keskharidus
Vanem C	Hans	69	Pensionär	Keskeriharidus
Vanem C	Greeta	72	Pensionär	Keskeriharidus

Selline valimi ülesehitus võimaldas võrrelda erineva ajaloolise kogemuse, haridusliku tausta ja digikeskkonnaga seotud praktikatega inimeste arusaamu jälgimisest. Kahe põlvkonna kaasamine aitas analüüsida, kuidas nõukogudeaegne kogemus ning digiajastul kujunenud meediakasutus mõjutavad inimeste hoiakuid, privaatsustaju ning suhtumist riiklikku ja korporatiivsesse jälgimisse.

2.2. Andmekogumismeetod

Magistritöökõks vajalikud andmed kogus uurimisrühm projekti “Sotsiaalmeedia jälgimine ja autoritarismikogemused ” raames. Seejuures on oluline mainida, et magistritöö raames analüüsisin juba olemasolevaid andmeid.

Andmete kogumiseks kasutas uurimisrühm uurimismeetoditest rühmaintervjuud ehk fookusgrupi intervjuud (Bolin *et al.*, 2023b). Vihalemm (2014) on öelnud, et tegu on struktureeritud küsitluskava järgi toimuva vestlusliku rühmaintervjuuga, millel on kindel teemafookus, ja fookusgrupi eesmärk on saavutada vestlejate omavaheline stimulatsioon. Fookusgruppi juhib moderaator, kes hoiab vestluse kindlas teema- ja ajaraamis ning säilitab pingevaba õhkkonda. Fookusgrupp erineb grupiintervjuust ja rühmadiskussioonist seetõttu, et teatud selgesti piiritletud teemad on arutelu keskmes ehk “fookuses” (Lagerspetz, 2017). Fookusgrupiintervjuude eesmärk ei olnud kvantitatiivsete muutujatega seotud valdkondade vahelise seose loomine, vaid pigem püüti uurida võimalikke viise, kuidas varasemad kogemused mõjutavad praeguseid hoiakuid.

Teise meetodina kasutasid uurijad individuaalintervjuud (Bolin *et al.*, 2023b). Individuaalintervjuud tehakse ühe intervjuueeritavaga, kellega saab eraldi ja talle sobivas tempos vajalikke teemasid arutada (Lepik *et al.*, 2014). Projektis viidi individuaalintervjuud läbi vanema põlvkonna esindajatega. COVID-19 pandeemia tõttu tehti intervjuud kas videokõnes rakenduste Zoom ja Messenger abil või silmast-silma kohtumisel, sõltudes pandeemia piirangutest ja vastaja eelistusest.

Fookusgrupiintervjuud tegid projekti juhtivad teadlased, Eestis ka Liina Romandi (ajakirjanduse ja kommunikatsiooni magister, turundusuuringute ettevõtte Uuringupartner konsultant). Intervjuud olid igas riigis üles ehitatud samamoodi, et andmeid oleks võimalik analüüsi käigus võrrelda. Need intervjuud oli kavas teha 2021. aasta varakevadel, kuid COVID-19 pandeemia tõttu lükkusid need veidi edasi ja esimesed korraldati aprillis ning viimased 2021. aasta novembris. Pandeemia sundis uurijaid fookusgrupiintervjuusid tegema peamiselt veebis. Uuringu läbiviijad valisid videokonverentside tööriista Zoom, mida eelistati kasutajasõbralikkuse, salvestuse kõrge helikvaliteedi ja sünkroniseeritud fookusgruppide läbiviimise võimaluse tõttu.

Enne fookusgruppide korraldamist veebis konsulteeriti kolleegidega, kellel oli kogemus COVID-19 pandeemia puhkemise järgselt veebikeskkonnas fookusgrupiintervjuude tegemisel. Nemad soovitasid veebis teha väiksemad grupid, mis koosnevad eelistatult inimestest, kes üksteist juba põgusalt tunnevad. Teine soovitus oli lühendada intervjuude eeldatavat kestust maksimaalselt ühe tunnini. (Bengtsson ja Johansson, 2022).

Enne fookusgrupiintervjuu toimumist saadeti kolm kuni neli päeva varem osalejatele meeldetuletuskiri koos Zoomi lingi ja intervjuu läbiviija kontaktidega. Lisaks saadeti intervjuu

hommikul veel üks meeldetuletuskiri koos lingiga. Intervjuud toimusid vara- või hilisõhtul. Eestis said fookusgrupis osalejad pärast tänutäheks kinkekaardi.

Eestis polnud uurija isiklik suhtlusring piisav kõigi osalejate värbamiseks, mistõttu kasutas ta uuringufirma Uuringupartner abi. Ettevõtte kasutas värbamisküsimustikku oma sotsiaalmeedia platvormi Facebook lehel, julgustas värvatud osalejaid kutsuma osalema oma tuttavaid ning kasutas oma töötajate võrgustikke, et valim täis saada. Ootamatute tehniliste probleemide tõttu tuli rühm Vanem C jagada kaheks väiksemaks rühmaks, mistõttu mõlemas rühmas oli kaks osalejat. Rühmas Vanem B ei pooldanud osalejad veebipõhises grupivestluses kaasa löömist, mistõttu asendati need viie individuaalse intervjuuga. Need peeti osalejatele kõige sobivamate kanalite kaudu. Kaks osalejat eelistas platvormi Zoom, üks Messengeri ja kaks osalejat näost näkku kohtumist. (Bolin *et al.*, 2023b).

2.3. Andmeanalüüsi meetod

Andmete analüüsimiseks kasutasin kvalitatiivset sisuanalüüsi, mille abil sain ülevaate teksti tervikust ning nõnda oli võimalik analüüsida peidus olevaid sõnumeid ja vihjeid. Kvalitatiivse sisuanalüüsi oluline osa on kodeerimine (Kalmus *et al.*, 2015), mis võimaldab jaotada teksti osadeks ning analüüsida neid antud osade kaupa. Kasutasin koodipuud ehk koodide süstematiseeritud nimestikku, mis sisaldab endas erinevate tasandite koodi ning milles koodid on loodud avatud kodeerimise ja telgkodeerimise kaudu (Masso *et al.*, 2014). Neist viimased kuuluvad põhjustatud teooria alla, mis on kvalitatiivne uurimisviis, mille eesmärk on empiiriliste andmete alusel genereerida hästi põhjendatud hüpoteese (Lepik ja Strömpl, 2014). Et analüüs oleks hõlpsam, koostas koodipuust inspireeritud kodeerimistabeli Google Sheets platvormil. Minu koodimismatriks on leitav lisades (vaata Lisa 1. Kodeerimistabeli näidis.). Analüüsi piiranguna tuleb arvestada kvalitatiivse sisuanalüüsi eripärasid, kuna erinevaid tekste ei ole võimalik täielikult ühtsetel alustel omavahel võrrelda. Samuti annab meetod uurijale teatava tõlgendusvabaduse, mis võib mõjutada sobiva tõendusmaterjali valikut ja tulemuste tõlgendamist. (Kalmus *et al.*, 2015).

Intervjuude kodeerimisel kasutasin nii manifestset kui latentset analüüsi. Esimesel juhul huvitab uurijat eelkõige otseselt väljaõeldu, kindlad teemad ja ideed, mida intervjuueeritav mainib. Teisel juhul aga jälgitakse vastavalt jutu kontekstile öeldud tähendusi ning ka näiteks varjatud eeldusi, otsest ja kaudset kõneviisi jne (Kalmus *et al.*, 2015). Kvalitatiivse sisuanalüüsi tehnikatest kasutasin juhtumiülest ehk horisontaalset analüüsi, mille abil panin erinevatest fookusgruppidest ja

intervjuudest kokku mõnda kindlat teemat puudutavad osad (Kalmus *et al.*, 2015). Jaotasin intervjuude tulemused gruppidesse, sest nii sain analüüsida vastuseid teemade kaupa. Lisaks kasutasin ka vertikaalset analüüsi, sest nõnda sain kõikidest intervjuudest kätte parima ülevaate, mis on kooskõlas minu magistritöö eesmärgiga ja vastab uurimisküsimustele.

2.4. Uurimiseetika

Osalejatele on tagatud konfidentsiaalsus, kuna fookusgruppide ja intervjuude transkriptsioonid on pseudonüümitud, mis tähendab, et intervjuerijatele ja mõnel juhul uurimuse juhile on isikud teada. Osajate nimede asemel kasutatakse pseudonüümidena soole ja vanuserühmale viitavaid üldlevinud eesnimesid. Lisaks on teiste isikute ja asukohtade nimed asendatud tähtedega ning äratundmise vältimiseks on mõned detailid transkriptsioonidest kustutatud. Näiteks nõnda:

Artur (Vanem B): Ja siis C. [abikaasa eesnimi] tegi mulle Postimehe ja ausalt öelda mulle on sellest kahest asjast päris piisavalt – ühesõnaga on.

2.5. Meetodikriitika

Minu magistritöö metodoloogial on mõned kitsaskohad. Esiteks ei võimalda kvalitatiivne sisuanalüüs teha üldistusi jälgimisühiskonna kohta (Kalmus *et al.*, 2015). Selle all pean silmas, et ei saa teha järeldusi erinevate põlvkondade kogemuste kohta Eestis, vaid saan analüüsida üksnes nende intervjuude tulemusi.

Oluline on mainida, et andmete kogumisest on mõnda aega mööda läinud, sest andmed pärinevad aastatest 2020–2021 ehk ajast, mil eestlased olid tuttavad koroona ja ülemaailmse eriolukorraga ning sellega juba jõudnud harjuda, ent 2022. aasta 24. veebruaril alanud Venemaa täiemahuline sõda Ukraina vastu polnud veel toimunud, mistõttu peab andmeid vaatama kindlas ajalises kontekstis. Oleks intervjuud tehtud aasta hiljem või sel aastal, oleks vastused kindlasti mõnevõrra teistsugused.

Kuna intervjuud korraldati ka Rootsis ja Portugalis, pidid intervjuud olema võimalikult struktureeritud, ent intervjuerijatele anti võimalus küsida juurde küsimusi, kui mingi asi ei olnud täiesti arusaadav. Lisaks on oluline mainida, et rühmalt Noorem A jäi intervjuerijal küsimata esimesed mõtted ja seosed sõnaga jälgimine.

Samuti mainin, et kuna ma ise intervjuusid ega fookusgrupe ei teinud, ei olnud mul võimalik küsida täpsustavaid ega mulle huvipakkuvaid küsimusi. Samas oleks intervjuude läbiviimise maht olnud ühe magistritöö jaoks liiga suur, seega sain ma keskenduda täielikult andmete analüüsimisele. Ühtlasi läbisid tänu minu magistritööle need andmed sekundaaranalüüsi. Selline andmete taaskasutamine hoidis ka ressursse kokku. Lisaks on oluline mainida, et nende intervjuude põhjal pole eesti keeles magistritööd veel tehtud.

2.6. Uuriija refleksioon

Oma magistritöö tegemisel kasutasin tehisintellekti rakendust Microsoft 365 Copilot, et aidata tõlkida teadusartiklite lõike. Veel pidasin Copilotiga dialoogi, et annaks mulle soovitusi teoreetilisse peatükki, milliseid materjale minu töös olulistelt autoritelt (nagu nt David Lyon) veel kasutada. Tehisintellekt abistas mind ka ingliskeelse kokkuvõtte tõlkimisel.

3. TULEMUSED

Selles peatükis toon välja andmekogumise käigus tehtud intervjuude tulemused teemade kaupa, mis omakorda olen jaganud vanusegruppide kaupa. Esmalt toon välja vanema ja noorema põlvkonna vastajate interneti- ning sotsiaalmeedia tarbimise ja uudiste lugemise harjumused. Teises alapeatükis analüüsin, kuidas vastajad mõistavad sõna „jälginine“ ning millega nad seda seostavad. Seejärel kirjeldan, kuidas kogesid vanema põlvkonna esindajad jälgimist nõukogude ajal ning mille poolest erineb see tänapäevasest jälgimisest. Neljandas alapeatükis toon välja, milliste meedia poolt vahendatud jälgimisest jutustavate teostega on vastajad kokku puutunud. Edasi kirjeldan vastavalt kolmele erinevale jälgimise tüübile (riigipoolne, korporatiivne ja andmejälgimine) mõlema põlvkonna kokkupuuteid ja vastavaid tõlgendusi. Lõpetuseks kirjeldan vastajate suhtumist jälgimisse ning toon välja praktikad, mida vastajad kasutavad, et oma privaatsust kaitsta.

3.1. Sotsiaalmeedia kasutamise harjumused

Vanemaealiste osalejate seas oli interneti ja sotsiaalmeedia kasutamine igapäevane ning seotud peamiselt suhtlemise, praktiliste toimingute ja info tarbimisega. Kõige olulisem platvorm on Facebook. Lisaks kasutasid nad aktiivselt Viberit, Messengeri, WhatsAppi ja MeWed⁴. Platvorme kasutati eelkõige pereliikmete ja lähedastega suhtlemiseks ning videokõnedeks. Varasem Skype'i kasutamine oli seevastu vähenenud, kuna uuemate platvormide videokõnesid tajuti lihtsamate ja mugavamadena.

Ka need vanemaealised osalejad, kes Facebooki ei kasutanud, olid aktiivsed teiste digitaalsete suhtluskanalite kasutajad. Eelistati näiteks WhatsAppi või genealoogiaplatformi Geni⁵, mis

⁴ 2012. aastal loodud andmekaitsele keskenduv sotsiaalmeedia rakendus (Allikas: Wikipedia)

⁵ Geni.com on 2006. aastal asutatud genealoogilise andmestiku veebileht (Allikas: Wikipedia)

võimaldasid hoida sidet lähedaste või huvigruppidega. Johannes (Vanem A) Facebooki kontot ise ei oma, kuid kasutab usinalt enda naise oma.

Johannes (Vanem A): Minul on põhiliselt Messenger ja põhiliselt on teada, et kes suhtleb lastega rohkem läbi Facebooki, olen mina. Mis siis, et kõik lähevad “Helmi” alt, aga ma saadan pilte ja asju ja kõik on minu organiseerimised ja tegemised. Ja siis kõik enam-vähem teavad juba, isegi naise sõbrannad teavad ja küsivad, et kumb see nüüd räägib.

Sotsiaalmeedias tegutsemise osas jagunevad harjumused kaheks. On need, kes ise midagi ei postita ning käivad vaid teiste lisatud sisu lugemas. Ainuke erand on sünnipäeva õnnesoovid, mida Facebooki sõprade seinadele postitatakse, ent nii Ainale (Vanem A) kui ka Arturile (Vanem B) massiõnnitlemine ei meeldi, sest sõprade rohkuse tõttu võtab see liiga kaua aega.

Mitmete vanemaealiste osalejate puhul ilmnes teadlik tagasihoidlikkus sotsiaalmeedias enese eksponeerimise suhtes. Postitamisest hoiduti nii vähese huvi kui ka võimaliku negatiivse tagasiside tõttu, mis viitab ettevaatlikule suhtumisele avalikku nähtavusse digikeskkonnas.

Aktiivsemad vanemaealised kasutajad postitasid peamiselt igapäevaeluga seotud sisu, nagu hobid, loomad, loodus või kohaliku kogukonnaga seotud tähelepanekud.

Johanna (Vanem C): Ma pean tunnistama ausalt, et ma postitan liiga palju, võib-olla võiks vahel vaiksemalt olla, aga iseloom on selline.

Kui muidu kuulub vastajate Facebooki sõbranimekirja umbkaudu sada inimest, siis Ilmaril (Vanem B) on sõpru 2000 ringis, kes tema postitatud videoid ning pilte jälgivad ning kommenteerivad. Ilmar mainis, et on oluline jälgida, mida postitad, sest kui kellelegi sinu postitus ei meeldi, võib ta Facebookile märku anda (ingl. k. *report*) ning postitus kustutatakse. See viitab teadlikkusele sellest, et sotsiaalmeedias jagatud sisu võib olla teiste kasutajate ja platvormide kontrolli all.

Kõik Vanem A grupi liikmed on kasutanud internetti alates selle levima hakkamisest ehk umbes 1990. aastatest. Kõik osalejad, kellel on Facebook, on kasutanud seda juba vähemalt üle viie aasta. Vanemaealiste internetikasutamine oli pikaajaline ja harjumuspärane.

Vanemad osalejad valdavalt ei kujuta elu ilma internetita ette. Ilmari (Vanem B) sõnul elavad need inimesed, kes nuputelefone kasutavad, täiesti infokotis ning ei tea üldse, mis toimub. Johannese (Vanem A) jutu järgi oleks põnev proovida ilma internetita olla, sest pensionäridel otseselt vajadust tööalaselt midagi toimetada internetis pole, ent ta võrdleb elu ilma internetita ürgaega tagasi minekuga.

Johanna (Vanem C): Teine asi on see, et kui ma teen hommikul Facebooki lahti, siis mul on mõne minuti pärast selge, mis minu neli last ja 10 lapselast teevad. Ma pean ju oma kanapilguga üle kontrollima, et kellegagi midagi ei juhtuks. Nii et ei, ilma internetita on väga-väga raske ette kujutada, kuigi peab kujutama igaks juhuks.

Vanemaealised osalejad suhtusid sotsiaalmeedia kommentaariumitesse valdavalt kriitiliselt. Kommentaare seostati agressiivsuse, halvustava suhtumise ja konfliktidega, mistõttu mitmed osalejad vältisid teadlikult kommenteerimist või piirasid oma osalust avalikes aruteludes.

Johanna (Vanem C): Vahel ei taha, vahel tahaks kellelegi halvasti öelda, aga hoian ennast tagasi. Tolerantne püüan olla kõikide suhtes, kes ei arva nii nagu mina. Väga palju kurjust on inimestes. Väga palju kurje kommentaare. Väga palju mõtlematuid kommentaare. Tingedus lööb välja, ma arvan, võib-olla ka kadedus. /.../ Ja mis mind muidugi väga häirib, on eesti keele õigekiri. Filoloogina ma pean seda tunnistama, et mind õudselt häirib, kui on valed käänded ja vale kokku-lahku ja nii edasi.

Kõik vanemaealised vastajad on aktiivsed uudiste lugejad ja meediamaastikul toimuvaga kursis. Kõige enam toodi väljaannetest välja Delfit, aga ka ERRi, Maalehte, Päevalehte ja Postimeest. Ka paberlehti loevad osalejad usinalt - Õhtulehte, Postimeest, Eesti Ekspressi ja maakonnalehti. Telesaadetest vaadatakse Aktuaalset Kaamerat, Terevisiooni, „Seitsmeseid uudiseid“ ning

raadiojaamadest kuulatakse Vikerraadiot, Elmarit, Raadio 2, Sky Plusi ning raadiosaateid „Rahva teenrid“, „Vanad sõbrad“. Valter (Vanem A) ja Leida (Vanem B) töid välja, et neid uudiseid, mida hommikul saab lehest lugeda, need on juba nagunii teada. Hans (Vanem C) vaatab telekast saksakeelseid uudiseid iga päev.

Leida (Vanem B): Praegu on niimoodi, et ma pean koeraga väljas käima ja siis, kui tagasi tulen, siis on mul juba internetti minek. Ja siis ma vaatan umbes poolteist tundi niimoodi. Et siis ma jõuan ära käia Delfi ja siis ma jõuan ERR-i ära vaadata, mis seal on uudiseid. Ja siis mul tulevad Eesti Ekspress ja kui tuleb Maaleht ja kui tuleb Nädalalõpuleht, siis on need juba pikemad vaatamised. Ja need on tänu sellele, et mul on ka see kogupakett. Et ma selle üheksa euro eest saan kolmteist ajalehte-ajakirja läbi lugeda. Nii et mul on seal tegemist.

Mitmed osalejad mainisid ka, et loevad uudiseid telefoni Google rakendusest, kus otsinguriba all soovitab rakendus ise kasutajale mitmesuguste artiklite pealkirju erinevatest meediaväljaannetest. Ilmaril (Vanem B) on Google rakenduse teavitused sisse lülitatud, sest nõnda saab ta olla kursis kui uus uudis üles laetakse.

Kõige rohkem usaldatakse ETV-d, Delfit, Postimeest, Eesti Ekspressi. Igas fookusgrupis jõuti ka järeldusele, et ise peab piisavalt tark olema ning mõtlema nähtava info ja selle tõesuse peale. Ebausaldusväärsete kanalitena toodi välja Uued Uudised, Objektiiv ja Telegram⁶. Viimases neist esitatakse Valter (Vanem A) sõnul oma arvamust faktide pähe ning seda ei saa uskuda.

Artur (Vanem B): Ja selliseid nagu need Telegrammid ja need on, neid ma ei usu ja ei loe üldse. Et need ajavad minu jaoks – mina nimetan neid lamemaalasteks – täiesti mõttetut jura. Kui mul ei oleks karke, siis ma läheks ja annaks pasunasse.

⁶ Telegram.ee on 2013. aastast tegutsev Eesti veebiväljaanne, mis avaldab alternatiiv uudiseid ja -artikleid pseudoteadusest. (Allikas: Vikipeedia)

Nooremad osalejad kasutasid internetti ja sotsiaalmeediat suhtlemiseks, info tarbimiseks, eneseväljenduseks ning töö ja hobidega seotud tegevusteks. Enim kasutati suhtlus- ja sotsiaalmeediaplatforme nagu Facebook, Messenger, Instagram, Twitter, TikTok, WhatsApp, Telegram⁷, kuid mainiti ka tutvumisrakendust Tinder ning tööalaseid ja huvipõhiseid keskkondi nagu YouTube, LinkedIn, Reddit, Slack⁸ ja Pinterest.

Sotsiaalmeedia heade omadustena tõid vastajad välja lisaks suhtlemisele ka meelelahutuse, inspiratsiooni ammutamise ning puhkuse argielu muredest. Nooremad vastajad rõhutasid ka varjukülgi nagu ajaraiskamine ja *doomscrolling* (sundmõtteline negatiivsete uudiste lugemine), millega mõni neist on hädas.

Toomas (Noorem B): Ja niisugune lamp skrollimine käib, kogu nutisõltuvus on ikka sees, ma arvan.

Valdavalt ei kujutanud osalejad elu ilma sotsiaalmeediata ette. Peamiselt seetõttu, et töökoht on sotsiaalmeediaga seotud ning igapäeva suhtlus pere ja lähedastega. Kõige levinumaks sisuloome vormiks oli Instagrami *story*'de postitamine, mida kasutati igapäevaste tegevuste ja kogemuste jagamiseks erineva aktiivsusega. Mitmed noored vastajad tõid välja, et hoiduvad sotsiaalmeedias liigsest asjade jagamisest ning loosimängudest. Lisaks hoiduvad nad Postimehe ja Delfi Facebooki postituste all kommenteerimisest.

Ly (Noorem A): /../ Postimehe või Delfi Facebooki kommentaariumis ei ole mõtet midagi arutlema minna, minu arust seal on mingi noh, niisugune kontingent, kes ei taha tegelikult see on ka diskussiooni laskuda. Et see lihtsalt on lihtsalt su oma närvide raiskamine, mul on tunne.

⁷ Telegram on 2013. aastal Vene päritolu Pavel ja Nikolai Durovi loodud kiirsuhtluse klientrakendus. (Allikas: Wikipedia)

⁸ Slack on pilvepõhine meeskondade suhtlusplatvorm, mis on tegutsenud alates aastast 2021.

Sarnaselt vanemaealistele vältisid ka nooremad osalejad teadlikult konfliktseid kommentaariume, mida seostati agressiivse suhtlusviisi ja vähese sisulise aruteluga.

Meediaväljaanded, mida noored regulaarselt jälgivad, on ERR, Postimees, Delfi, erinevad maakonnalehed, Eesti Ekspress. Televisioonist vaadatakse “Aktuaalset Kaamerat” ja “Reporterit”. Välismaistest meediaportalidest mainisid vastajad Business Insider’it, Bloomberg’i, New York Times’i ning Economist’i. Mitmed vastajad tutvuvad Facebookis artiklite pealkirjadega, mida meediaväljaanded oma kontodel jagavad. Ainsana hoiab end teadlikult uudisvoost eemale Merle (Noorem B), sest nimetas end mureitseva loomuga inimeseks.

Kõige usaldusväärsem portaal noorte vastajate meelest on ERR, aga mainiti ka Delfit ja Postimeest. Ebausaldusväärseid portaalid mainiti ka, nagu näiteks Uued Uudised ja Telegram ning üleüldine kollane ajakirjandus. Sarnaselt vanematele vastajatele tõid noored välja, et kõik uudised, millega kokku puutud, tuleb oma peas kaine mõistusega läbi mõelda ning analüüsida.

Marek (Noorem C): Kuigi vahest oleks nagu huumori doosi päevas saada, eks ma vaatan mingit “Telegrammi“ ja saab jälle naerda. Ma lameda maa teooria üle, nagu ega väga palju kohti ei olegi tegelikult.

Kokkuvõtteks saan öelda, et kõik vastajad on moel või teisel aktiivsed interneti- ja sotsiaalmeediakasutajad. Vanemaealised kasutavad internetti suhtlemiseks, pangatoiminguteks ja meelelahutuseks. Populaarseim platvorm nii vanemate kui nooremate seas on Facebook. Vanemaealised jagunevad sotsiaalmeedias postitades kaheks. Esimesed ei jaga sisu, teised on väga aktiivsed postitajad ja kommenteerijad. Kommentaaride lugemist väldivad vanemaealised nende agressiivsuse ja õigekirjavigade tõttu. Vanemaealised loevad nii veebi- kui ka paberväljaandeid ning usaldavad enim Delfit ja ERRi, samas rõhutasid vanemaealised vastajad kriitilise mõtlemise oskust. Nooremad seevastu kasutavad internetti ja sotsiaalmeediat mitmekülgsemalt: suhtlemiseks, eneseväljenduseks, tööks, info saamiseks ja meelelahutuseks. Platvormide valik on laiem ning nooremad on ka aktiivsemad sisu loomisel (eriti Instagram *storyde*). Nooremad vastajad teadvustavad sotsiaalmeedia varjukülgi, nagu ajakulu ja sõltuvus. Nad jälgivad nii kodumaised kui ka välisriikide väljaandeid ning sarnaselt vanemaealistele rõhutavad vajadust infot kriitiliselt hinnata ning väldivad sageli konfliktseid kommentaariume.

Nii vanemaealised kui nooremad osalejad olid aktiivsed interneti- ja sotsiaalmeediakasutajad, kuid nende kasutuspraktikad erinesid mõnevõrra. Vanemaealiste jaoks oli sotsiaalmeedia eelkõige suhtlus- ja infokanal, samas kui nooremad kasutasid seda eneseväljenduseks, tööks ja meelelahutuseks. Mõlemad põlvkonnad rõhutasid vajadust suhtuda internetis levivasse infosse kriitiliselt ning vältisid sageli konfliktseid kommentaariume. Samuti ilmnis mõlema grupi puhul teadlik eneseregulatsioon ja ettevaatlikkus avalikus digisuhtluses.

3.2. Jälgimise tähendus

Kõigilt osalejatelt välja arvatud rühmalt Noorem A küsis intervjuuerija esimesi mõtteid ja seoseid, mis pähe tulevad, kui nimetada nimisõna “jälgimine”. Näiteks seostas Helmi (Vanem A) jälgimist videokaameratega.

Helmi (Vanem A): Kui hakkad mõtlema, et linnad on täis sadade kaupa kaameraid, igat su sammu tegelikult ju jäädvustatakse. Võib hakata õudsalt hirmu tundma. Ja kui ebaseeldiv see on, siis nagu ei saaks üldse elada. Tegelikult sellele nii väga hullusti ei tohi mõelda. Ja näete, kaamerad jälle mõnikord on kasuks - mingid kurjategijad.

Hans (Vanem C) seostas jälgimist sõnaga *tracking* (tõlge: jälgimine), mis tema jutu järgi on peal telefonidel ja parematel fotoaparaatidel, mis aitab jälgida, kus on pildid tehtud. Ta ütles, et on lugenud, kuidas Uus-Meremaal on kvartalite kaupa servereid, mis salvestavad kõike, mis vähegi liigub netis. Tema sõnul Suur Vend ja Hiina jälgivad meid.

Aina (Vanem A) seostas jälgimist kuulsate inimestega, kes pakuvad kõigile teistele huvi, kuidas astutakse, istutakse ja kellega ning mitu korda. Aina sõnul, kui kuulsate inimeste fänniklubid pahatahtlikud pole, siis on ju üldiselt kõik väga positiivne. Johanna (Vanem C) ja Miia (Vanem C) viisid sõnaga “jälgimine” kokku selle, kui sotsiaalmeedias kellegi postitustel ja muudel tegevustel silma peal hoitakse.

Ka nooremate seas oli neid, kelle jaoks jälgimine esmalt seostub päriselus toimuvaga. Marko (Noorem B) pidas silmas videokaameraid. Ta kirjeldas tema kodu ümbritsevat videosüsteemi. Sillel (Noorem C) seostus jälgimine esiti naabrivalvega.

Sigridil (Noorem C) seostus jälgimisega kirjade lugemine, sõnumite lugemine, kaamerast jälgimine. Viimase puhul aitab veebikaamera kinnikatmine ja katte eemaldamine videokõne ajaks. Veel tõi ta märksõnana välja Facebookis suunatud reklaami. Toomasele (Noorem B) meenus esimesena sotsiaalmeedias kellegi postitustel ja muudel tegevustel silma peal hoidmine. Kristjan (Noorem C) seostas jälgimist reklaamiga, aga pigem reklaamide paigutusega, et mis sunnib inimest sinna peale klikkama.

Merlele (Noorem B) meenus esimesena mõne aja tagune juhtum, kui telefonifirmad andsid informatsiooni inimeste liikumise kohta. Ta lisis, et see sõltub sellest, kas kliendid on andnud allkirja, et telefonifirma võib nende asukohta kogu aeg salvestada.

Marekil (Noorem C) assotsieerus sõnaga “jälgimine” mitmeid märksõnu nagu näotuvastussüsteemid, mis on *coded bias*⁹ (ingl. k. kodeeritud kallutatatus) ehk vale positiivne, mille tõttu võib keegi saata sulle trahvi või sind kinni võtta. Lisaks see, et kõned ja sõnumid salvestatakse teatud ajani süsteemidesse, sest see on terrorismi vastane tegevus. Ta tõi veel näite, et Facebook ja Google hoiavad “poole kohaga” inimeste tegemistel silma peal, mistõttu saavad nad saata kasutajale mälestusi ja kokkuvõtteid tehtud piltidest ja külastatud asukohtadest. Tema sõnul ei tohi ka unustada numbrimärkide jälgimist, mille abil saadakse teada, kus inimene käib ja millised autod kuuluvad tavapärasesse rutiini ja millised mitte. Viimase märksõnaga mainis ta krediitkaarte.

Vanemate ja nooremate vastuste seast ei saa välja tuua ühtset tähendust jälgimisele, sest neile seostub sõnaga „jälgimine“ mitu erinevat valdkonda. Mõned neist tõi välja füüsilise jälgimise, nagu turvakaamerad, naabrivalve ning avaliku ruumi valvamise, mis ühelt poolt on turvalisust suurendav, ent samas potentsiaalne hirmutav nähtus. Teised jällegi seostasid jälgimist digikeskkonnaga ehk nähtustega nagu seadmete asukohajälgimine, andmete kogumine, suunatud reklaam ja sotsiaalmeedias teiste tegevusel silma peal hoidmine. Lisaks tõi osalejad esile ka laiemad privaatsuse ja kontrolli teemad, nagu suurandmete kogumine, riikide ja ettevõtete seirevõimekus ning

⁹ Mõiste viitab algoritmides esinevatele süsteemsetele kallutatustele, mis tulenevad andmetest ja süsteemide disainist ning põhjustavad erinevat täpsust või kohtlemist eri demograafiliste gruppide vahel. (Buolamwini ja Gebru, 2018)

tehnoloogiad nagu näotuvastus. Jälgimisele omistasid vastajad ka neutraalseid või positiivseid kasutusviise, näiteks turvalisuse tagamine ja mugavusteenused. Üldiselt peegeldavad vastajate vastused teadlikkust nii jälgimise igapäevasest kohalolust kui ka selle võimalikest riskidest ning kasudest.

3.3. Jälgimine Nõukogude ajal

Peaegu kõigil vanemaealistel fookusgrupi osalejatel on mälestusi seoses jälgimisega. Olgu see enda, pereliikme või mõne tuttavaga seotud. Nii mõnedki käisid nii-öelda aru andmas oma või vanemate mineviku kohta. Hansul (Vanem C) kogemust KGB-s käimisega pole, küll aga käis ta SORVVO¹⁰-s paaril korral seletusi jagamas 1980. aastatel seoses töökoha vahetusega.

Valter (Vanem A): Mul tuli ka see lihtsalt meelde, et mina pidin ka oma isa kohta sellise fakti kirja panema, et ta mobiliseeriti Saksa sõjaväkke, langes Punaarmee kätte vangi, oli teatud aja sõjavangis. Aga minu kohta sellest küll mingeid järeldusi ei tehtud.

Välismaale põgenenud sugulastest ei tehtud avalikult juttu, sest kardeti pahandusi. Leida (Vanem B) isa ei vastanud Inglismaal elanud sugulaste kirjadele, mis saabusid. Greeta (Vanem C) ei tohtinud tööga seoses esimesele reisile minnes panna kirja, et tema onu ja onunaine elasid Rootsis. Tema tädipoeg aga tahtis samuti oma kooriga välismaale sõita, kuid kui mainis oma onu ja onunaise elupaika, siis jäi ainsana kodumaale maha.

Johanna (Vanem C): Minu isa oli välismaal. Ilmselt oma kalli vanaisa pärast. Seda ma tean, et ema kohta oli toimik, vanaisa kohta oli toimik. Ja minuga ei ole midagi otsest keegi rääkinud ega midagi juhtunud, aga ma tean, et mulle tõmmati alati kriips peale, kui ma kuskile tahtsin minna.

¹⁰ SORVVO on lühend, mis tähistas sotsialistliku omandi riisumise ja spekulatsiooni vastu võitlemise osakonda, mis tegutses aastatel 1937–1991 (Wikipedia).

Poliitiline suhtumine või perekondlik taust võisid saada saatuslikuks haridusteel või töökohal. Artur (Vanem B) meenutas, et ülikoolist eksmatrikuleeriti tudengeid, kes viis lilli Kuperjanovi hauale või käis jõuluõhtul Peetri kirikus. Valteri (Vanem A) kursusekaaslane eemaldati viiendal kursusel ülikoolist. Põhjuseks oli Kuperjanovi haua küllastamine.

Lisaks olid paljud vastajad, kes käisid välismaal, kokku puutunud kas koputajate või KGB esindajatega. Hans (Vanem C) sõnul oli tema töökohas eriosakond, kus istus üks KGB esindaja ning aeg-ajalt uuris ühtteist.

Aina (Vanem A): Kui sa reisisid, ma mäletan, kui käisid väljamaal malevarühmaga, siis ikka koputaja oli sul rühmas. Kuigi ma mäletan, et me olime ikka noored ja tegime nalju. Aga pärast räägiti, vot see oli see jah. Kellelgi väga mingit pahandust ei juhtunud, aga ülikooliajal oli ikka küll neid, kellel oli pahandusi ka.

Helmi (Vanem A): Aga minul isiklikult oli tookord ainult see, kui ma Ameerikas käisin, siis oli küll, et pärast seda mingi must mees tuli mind küsitlema. See oli nii kummaline, aga see oli nii huvitav kogemus, et mind ajab siiaaani naerma see.

Ameerika Ühendriikides toona reisisid tundis Helmi (Vanem A), et nõukogude inimestel hoiti seal silma peal. Tema sõnul pandi kõik kirja, kellega ta kohtus ja mida rääkis.

Ilmari (Vanem B) andmed lisati KGB kartoteeki, sest ta vihastas ühes telesaates otse-eeetris saatejuhi välja, kuna ei järginud eelnevalt kokku lepitud plaani.

Teatud teemade rääkimiseks valiti kindel seltskond ning kõiki jutte saunapidudel või töökollektiivi pidustustel ei arutatud, kirjeldas Leida (Vanem B).

Leida (Vanem B): Kui seal juba üle 10 inimese koos oli, ega tegelikult siis ikka väga kõvasti lõugu ei julgenud lõksutada, nad ikkagi jälgisid kuigi palju, et näiteks ikkagi... No näiteks [Y linnas] parteikomitee ja nende esimeeste kohta me ei julgenud ütelda ikkagi väga niiviisi, sest ei teadnud ju, kes võib ju ette kanda.

Peetri (Vanem B) jutu järgi oli tööle kandideerimine keeruline. Ankeet käis kuu aega ringi mööda erinevaid asutusi, et kas on kõlbulik või mitte. Ka tema ühel tuttaval oli keeruline välismaale reisida ning teda ei võetud tööle mitmesse kohta, sest tuttava sugulased elasid välismaal. Peetri sõnutsi nii temal kui ta vennal, kes töötasid samas kohas, oli algul probleeme tööle saamisega, sest nende kaugel sugulane põgenes Kanadasse.

Nõukogude ajal tekitas positsioon või isiku minevik ka teatuid piiranguid. Näiteks oli Miia (Vanem C) abikaasa isal pärast sõjavangistusest vabanemist raskusi töökoha leidmisega. Ka Miia abikaasa vend oli sunnitud astuma parteisse, et olla edukas oma erialal.

Miia (Vanem C): Vaatamata sellele, et ta elas väga oma isa äraviimist üle. Lihtsalt tuli ja palus andestust vanematelt, et no ma ei saa seda töökohta muidu, kui ma pean astuma lihtsalt. Jah, see oli täiesti masendav.

Leidal (Vanem B) oli soov noorena ülikooli juurat õppima minna, kuid ta ei saanud seda teha, kuna isa oli insener, mitte kolhoosnik ega tööline. Selleks, et ülikooli saada, pidi Leida enne kaks aastat tööd tegema. Ta ütles, et tegu oli teatud mõttes represseerimisega. Nõukogude ajal tehti omavahelises suhtluses nalja riigipoolse jälgimise kohta.

Leida (Vanem B): Oli küll, aga ma mõtlengi... STASist.¹¹ „Ole tasa, STAS kuulab!“. STASid või noh, ma ei saa isegi seda öelda, STAS, no niimoodi... Nüüd praegu ütleks lihtsalt, et KGB või keegi kuskil niimoodi on. Aga jah, niimoodi küll oli, et jaa, ärme praegu sellest räägi.

Ka Sillel (Noorem C) on perekondlik mälestus seoses piirangutega. Tema vanaisa ei saanud meremehena laeva peal tööd, sest oli küll pärit Eesti perest, ent sündinud 1920. aastate lõpul välismaal,

¹¹ Stasi oli aastatel 1950 kuni 1990 Saksa Demokraatliku Vabariigi riiklik julgeolekuteenistus, mis teostas riigi kommunistlikule juhtkonnale ja riigikorrale lojaalsuse järelevalvet. (Wikipedia)

mistõttu hinnati teda potentsiaalseks ohuks. Sille mäletab ka, et ta ei saanud Saaremaale sõita, vaid pidi sealsetelt peretuttavatelt kutset ootama. Nooremates rühmades mainisid nõukaaegset jälgimist vaid vähesed, samas vanemad vastajad rääkisid sellest palju ja meelsasti.

3.3.1. Nõukogude aeg vs tänapäev

Kõik vanema põlvkonna vastajad leiavad, et kaasaegne jälgimine toimub teistmoodi kui vanasti. Näiteks Valteri (Vanem A) meelest on jälgimine tänapäeval masinlik ning pole niivõrd palju mõtestatud kui oli nõukogude ajal. Tema sõnul oli nõukogude ajal tagajärg otseselt inimese tasandil rohkem tuntavam. Ta ütles, et kui vanasti otsiti õieti vaenlast, siis tänapäeval otsitakse võimalust inimest ja inimkonda aidata.

Valter (Vanem A): Töötasin Tõravere observatooriumis ja et saada välismaale või ka kosmoseuringute keskusesse ja Baikonuri¹², siis pidid läbima ikkagi väga tiheda kadalipu. Omakäeliselt tuli kirjutada, minu mälu järgi vist kolmes eksemplaris, oma elulookirjeldused, kus pidid olema kõik organite arvates vajalikud faktid sinu elu kohta. Kaasa arvatud ka see, mida tegid sinu isa, ema ja kõik vanavanemad sõja ajal. Sellist jälgimist küll praegu ei tehta.

Linda (Vanem B) on tänapäeval ja nõukogude aja jälgimisel suur vahe sees. Tema sõnul on praegu elu vabam ja kõik võivad avaldada arvamust vastavalt soovile. Nõukogude ajal see nõnda polnud. Johanna (Vanem C) arust, kuna Eesti kuulus diktatuuririiki, siis oli kindel, et kõik peavad ka ühtemoodi mõtlema. Ta ütles, et polnud vahet, kas mõtlesid või mitte, vähemalt rahvas oli vait, mis oli Nõukogude Liidule kasulik. Praegusel ajal võivad inimesed vastavalt intelligentsusele ja sisemisele sunnile öelda välja seda, mida soovivad. Johanna tunnetab, et ta on vaba Eesti Vabariigis. Ka Greeta sõnul erinevad tänapäeva jälgimine ja nõukogude oma väga suurel määral.

¹² Bajkongõr on linn Kasahstanis, Kõzõlorda oblastis, kus asub kosmodroom, mida Venemaa rendib Kasahstanilt aastani 2050. (Wikipedia)

Greta (Vanem C): Vanasti oli, mis oli, see oli ikka tõesti nii, et üks samm siia, seda kohe jälgiti igalt poolt.

Helmi (Vanem A) ei tunneta praegu ta isiklikus plaanis, et teda jälgitakse. Tema sõnul on arhiivides nõukogude ajast saadik toimikud kõikide kohta, kuhu pandi inimeste peaaegu kõik sammud kirja. Ka on kirja pandud see, et keegi külastas liiga palju mehi ja oli veidi ebamoraalne. Helmi sõnul on see naljakas.

Peetri (Vanem B) sõnul on liikumise vabadus üks oluline märksõna. Sellepärast, et toona ei saanud kuskile vabalt reisida. Ning tema jutu järgi, kui isegi avanes võimalus välismaad külastada, siis oli kohe saba taga, lausa mitu tükki.

Hans (Vanem C): Mul on kogemus, et väljamaa reisiga. Kui ma tahtsin naise sugulaste juurde Ida- või Lääne-Saksamaale minna, siis kolmes eksemplaris ja vene keeles ja kuni vanavanaisani välja vist läks see asi. Ei noh see oli, ankeet tuli täita. /.../ Praegu on natuke lihtsam jah. Lähed ja istud autosse ja sõidad.

Johannes (Vanem A) praegu jälgimist ei karda. Ta rääkis, et Vene ajal oli teada, et ei tohi suud lahti teha. Johannes ei teadnud, kuidas toona jälgimine täpselt käis, aga kui vähegi keegi kuskil midagi pahasti rääkis, siis kutsuti kohe vaiba peale ja asi läks suure kella külge. Lisaks ütles ta, et kui nad täiskasvanuks hakkasid saama, oli juba Brežnevi sulaaeg käes ning võis hakata anekdoote preestritest rääkima. Arturi (Vanem B) sõnutsi, kuigi tema isa kuulus omal ajal SS-i ning tema on selle tõttu saanud karistada, et tal on teistsugused teadmised kui tavakodanikul.

Artur (Vanem B) No tänapäeval ma ei tea, tänapäeval ei ole meil selliseid asju. Mina isiklikult olen jäänud tänu sellele nõukogude-aegsele isikuvabaduse piiramisele siiski väga paljust asjast ilma. /.../ aga nüüd ei ole ju mingit probleemi, nüüd sõidad igale poole ja kellegi asi ei ole, kuhu sa lähed.

Valter (Vanem A) kirjeldas, et tänapäeval toimub jälgimine pigem robotlikult, sest tavainimest ei huvita teine inimene sedavõrd, et viitsiks teda jälgida. Robotid tema sõnutsi jälgivad seevastu väga efektiivselt. Ta ei teadnud, kas pahatahtlikult inimene saab teist inimest üldse internetis järjepidevalt luurata, sest lihtsam oleks ikka kohapeal teha, käia akna all ja luurata.

3.4. Meedia poolt vahendatud kogemused

Kinokavades, voogedastusplatvormidel ning raamatukogu riiulitel leidub palju teoseid, mis jutustavad jälgimisest ühel või teisel viisil. Ka mitmed vastajad on nende ekraaniteoste ja raamatutega kokku puutunud ning eluks õpetusi saanud. Näiteks Helmi (Vanem A) sõnul on jälgimine väga tähtis, kui inimene on hädas ja vajab korrakaitsjate abi.

Helmi (Vanem A): Aga igas spiooniseriaalis on see sees, et uuri välja, kus ta helistas ja kus ta asub ja sellised asjad ikka on sees.

Miiale (Vanem C) meenus esimesena seriaal „Reetur“¹³, kus puudutati julgeoleku teemat ning venelastele anti infot edasi. Miia meelest on Eestis kindlasti ka praegu selliseid inimesi, kes teiste kohta informatsiooni koguvad. Ka Johanna (Vanem C) on „Reeturit näinud“.

Johanna (Vanem C): Ma olen kohati näinud, ma ei ole tervenisti näinud, aga mul on sealt meeles väga see, mismoodi seda peategelast mõjutatakse - et no on uus võim, mida see uus võim on sulle andnud? Ja põhiline on see, et mis sa oled siit nüüd saanud sellelt võimult? No ühesõnaga, see on keeruline seletada, aga see oli päris hea film.

¹³ Lähiajaloo toimunud spiooniskandaalidest inspireeritud telesari (Allikas: Eesti Filmi Andmebaas)

Leida (Vanem B) sõnul oli „Reetur“ hea näide üksikisikulisest reetmisest, ent massilise jälgimise kohta ta näiteid ei osanud tuua. Küll aga on ta lugenud raamatuid luurest, vastuluurest ning topeltagentidest.

Artur (Vanem B) mainis filmi „Kondori kolm päeva“¹⁴. Johannes (Vanem A) tõi välja seriaali, mille nimi tal ei meenunud, kuid see rääkis Ameerika Ühendriikide videoalvest, mida kasutati kuritegude avastamiseks ja nende ennetamiseks, eriti pärast kaksiktornide rünnakut.

Johannes (Vanem A): Jälgitigi kõike seda liikumist ja inimesi. Et kõik inimesed on nüüd arvutisüsteemidega jälgitavad ja absoluutselt kõik on teada – Suurel Vennal siis nii-öelda.

Merle (Noorem B) vaatas hiljuti dokumentaalfilmi „The Social Dilemma“¹⁵. Marek (Noorem C) seostas jälgimisega Jason Bourne¹⁶’i filme, mis näitavad väga realistlikult *spycrafte* (ingl. k. spioneerimise oskused) ja tehnikat, mille osas filmi tegijad olid ka FBI ja CIA endiste agentidega konsulteerinud. Kaupo (Noorem B) sõnul on riigipoolset jälgimist näha kõikides krimisarjades, kus riik koos erinevate organisatsioonidega hoiab inimeste tegevustel silma peal. Sinna alla kuuluvad ka linnas olevad kaamerad ja andmebaasid. Kaupo jutu järgi on sellel tõepõhi all, et iga liigutus on nähtav. Ta tõi näite sellest, kuidas hiljuti registreeris ühe ettevõtte ning kahe nädala jooksul pärast seda oli ta telefon punane ning talle tuli igasuguseid pakkumisi pankadest ja mujalt.

Sigridi (Noorem C) jaoks on jälgimine veidi kuiv teema, aga George Orwelli „1984“ on tal lugemise nimekirjas. Orwelli raamatust „1984“ tuttav mõiste Suur Vend on ka osalejate kõnepruuki juurdunud, mis kerkis noorema grupi vestluses esile korporatsioonide andmejälgimisest rääkides.

Mari (Noorem A): Ja üks asi, mis on veel hirmutav, on see, et käid kuskil ja järgmine hetk, kuidas sulle seal meeldis. Sa isegi ei kirjutanud seda kuskile, sa lihtsalt käisid seal.

¹⁴ 1975. a spioonipõnevik CIA luurajast (Allikas: Filmiveeb)

¹⁵ Dokumentaaldraama, mis käsitleb sotsiaalmeedia negatiivseid mõjusid (Allikas: Center for Humane Technology)

¹⁶ Peategelane Ameerika põnevuskirjaniku Robert Ludlumi romaanides ja nende ekraniseeringutes. (Wikipedia)

Ly (Noorem A): Mingi Suur Vend jälgib, kus sa käid, ja küsib pärast jaa, kindlasti.

Vastajate arusaamad jälgimisest kujunevad suuresti popkultuuri, seriaalide, filmide ja dokumentaalfilmide mõjul, kus näidatakse jälgimist, nii julgeoleku, kuritegevuse ennetamise kui ka privaatsuse piiramise kontekstis. Nende näidete kaudu seostatakse jälgimist nii üksikisiku tasandi tegevustega, näiteks luure ja reetmine, aga ka laiemate süsteemsete praktikatega, mida rakendavad riigid ja suurorganisatsioonid.

3.5. Riigipoolne jälgimine

Riigipoolse jälgimisega seostusid vastajatele ennekõike Kaitsepolitseiamet (KAPO), ministeeriumis töötamine, kõnede pealtkuulamine ning Maksu- ja Tolliamet. Johanna (Vanem C) ei usu, et KAPO temasse pahatahtlikult suhtub, sest kui südametunnistus on puhas ning pole sigadusi teinud, pole põhjust karta, kui keegi kontrollib, kus ta parasjagu mingil kuupäeval oli. Ta ei välista, et mingid inimesed nimetavad seda ahistamiseks, aga tema suhtub asjasse rahulikult, sest mäletab teistsugust aega. Hans (Vanem C) käis kaks aastat tagasi seletusi andmas, sest välismaal töötamise ajal firmal polnud maksud makstud.

Hans (Vanem C): Vaadati pangakonto väljavõtteid, ikka jälgitakse. Ma arvan, et isegi kontroll on võib-olla suurem kui sel ajal, sest sel ajal, nüüd on tänapäeval, kui sa natuke midagi liigutad, kõik on ju arvutis olemas. Sa ei saa mitte midagi maha salata.

Sigrid (Noorem C) on lugenud artikleid selle kohta, kuidas politsei hangib vajadusel Facebooki käest luba, et kahtlusaluste kohta informatsiooni saada. Ka ETV saatel „Pealtnägija“ on ta täheldanud, et kõnesid saab ka väga kergesti pealt kuulata. Kristjan (Noorem C) nõustus, et kõnesid on kerge pealt kuulata ning selle vältimiseks tasub mõelda, kelle arvutis oma telefoni laed.

Sigrid (Noorem C) on sõpradega ka naljatanud, et kui otsid informatsiooni internetist näiteks narkootikumide või pommide kohta, siis kohe tuleb politsei ukse taha või hakkab KAPO uurima sind.

Kaupo (Noorem B) tõi näiteid sõbrast, kes pole saanud viimastel aastatel sõita välismaale ning on poliitiliste vaadete pärast jäänud ilma tööst või on isegi vallandatud. Toomase (Noorem B) paar tuttavat on saanud kihutamise tõttu mõnesse riiki sisenemise keelu ning sotsiaalmeedia postituste pärast näiteks on ka teda platvormilt eemaldatud. Sigridi (Noorem C) tuttav soovis kandideerida maksuametisse ja vanglasse tööle, siis tehti talle põhjalik taustakontroll ning uuriti, miks ta elukaaslane nime vahetas ja kõiksugu detaile. Mari (Noorem A) läks mitu aastat tagasi tööle X ministerruumidesse ning ta pidi taotlema riigisaladuse luba ning teda väga üllatas, kui palju riik tema kohta teab ning kuidas kõik institutsioonid on omavahel seotud.

Mari (Noorem A): Et selles mõttes, et näiteks politsei ja pank noh, selles mõttes, et see on ainult üks päring ja neil on nagu absoluutselt kogu sinu ajalugu teada. Ja siis ongi, et näiteks küsitaksegi, et á la, miks sa siin 2013. aastal 25. novembril panid omale 100 eurot kontole, eks ju. Et noh, selleks, et kust ma pean teadma seda, ma ei mäleta.

Kristjani (Noorem C) meelest teda näiteks maksuamet väga jälginud pole, kuid talle meenus tudengipõlve arusaamatus, kui sõideti maale grillima ning tema seltskond peatati kinni. Ta toonitas, et jälgimine peaks olema viisakas ja sujuv.

Marko (Noorem B) mainis Hiina näotuvastuse aparate, aga ta ei välista, et see tehnika varsti võib üle maailma ka Eestisse jõuda. Marek (Noorem C) kirjeldas Hiinas ja Jaapanis olevat sotsiaalset skoori, kus näotuvastusega jälgitakse, kuidas sa poest ostad šokolaadi, suitsu ja piima.

Marko (Noorem B): Ja kui sa riigi suunas või nagu juhtide suunas, kas avalikult midagi halvasti räägid, et sul võetakse privileegid ära, et sa ei tohi isegi lennuki või rongiga sõita. Sarnased asjad hakkavad imbuma juba üle maailma ka igale poole mujalegi.

Vanema põlvkonna esindajad suhtuvad riigipoolsesse jälgimisse pigem rahulikult, nähes seda loomuliku osana ühiskonnast, eriti kui inimesel pole midagi varjata. Samas tõid nad välja, et tänapäeval on jälgimine tehnoloogia tõttu ulatuslikum ja detailsem kui varem ning peaaegu kõik tegevused jätavad digitaalse jälje. Noorem põlvkond on teadlikum tehnilistest võimalustest, nagu

sotsiaalmeedia andmete kasutamine, kõnede pealtkuulamine, internetikäitumise jälgimine. Näiteid töid noored vastajad põhjalikest taustakontrollidest, mida tehakse siis, kui keegi riigile olulisele töökohale kandideerib. Nad mainisid ka juhtumeid, kus tuttavate liikumist ja töövõimalusi on piiratud varasema käitumise või poliitiliste vaadete tõttu. Arutelus kerkis esile ka mure, et teistes riikides kasutusel olevad ranged jälgimissüsteemid, näiteks näotuvastus ja sotsiaalne skoor, võivad tulevikus laiemalt levida ja Eestisse jõuda.

3.6. Korporatiivne jälgimine

Lisaks riiklikule ja selle valitsemisega seotud ametite poolsele jälgimisele teostavad tänapäeval jälgimist ka ettevõtted ja suurkorporatsioonid. Seda tehakse peamiselt seetõttu, et oma ettevõttele kasu tuua. Seda teadsid ka vastajad. Näiteks Johanna (Vanem C) mainis, et andmete kogumise peamine eesmärk on reklaam.

Johanna (Vanem C): Kus nad muidu oskavad mulle meelepäraseid asju reklaamida, kust tuleb siis muidu minu leheküljele reklaam, ma ei ole ju ennast sõbraks nendega teinud. Järelikult meid jälgitakse. Ma arvan, et ma ei tähtsustaks oma isikut üle. Ma ju ei ole kuskil tegev. Ma olen kodune ja pensionär, ma ei avalda kellelegi kuskil mõju. Minust ei sõltu ühegi korporatsiooni edu. Nii et ma arvan, et ma olen üsna väljas sellest ringist ja rattast.

Peeter (Vanem B) ei hooli, et suurkorporatsioonid tema tegemisi jälgivad, sest kuna ta pole igale platvormile trüginud, pole tal ka karta midagi. Artur (Vanem B) ei tunne muret, et mõned firmad teda jälgivad, sest vajalik info tema kohta on juba niigi neil olemas. Tema sõnul kui firmad peavad seda vajalikuks ja tahavad tema peale ressursi kulutada, siis kogugu aga edasi, temal ei muutu sellest midagi. Ainuke, mis Arturile ei meeldi, on see, et kõik saavad internetis tema rahaasju vaadata ning seda, mitu kinnistut ja autot on temal.

Hans (Vanem C) luges hiljuti uudist, et Hiina tehnoloogia ettevõtte Xiaomi telefone pole soovitatav osta, sest neid on võimalik väljastpoolt sisse lülitada ja jälgida inimesi. Hansu jaoks pole päris selge, kuidas distantsilt on võimalik telefoni üle võtta, aga see kõlas hirmutavalt. Ta on ka veendunud, et suurfirmadel on iga kliendi kohta olemas eraldi kataloog.

Johannese (Vanem A) meelest oleme me siiski piisavalt demokraatlik riik, kus puudub selline jälgimine, mis otseselt häiriks. Ta ei hakka võrdlema Eestit Põhja-Korea või Valgevenega, sest sellist jälgimist siin pole ning karta pole vaja. Küll aga on tema sõnutsi meil teistsugune jälgimine, kui Google ja Amazon pommitavad inimesi oma reklaamidega, ent teda see ei häiri.

Johannes (Vanem A): Mida ta mulle ikka teeb. Teab see Google, et ma olen olnud seal ja ostnud mingeid asju ja kasutan teatud... Las ta siis teab. Ei oska küll näha, et mida see mulle nüüd halba oskab teha.

Linda (Vanem B) sõnul on tänapäeval võimalik internetist kõike kõigi kohta teada saada, kui vähegi on tahtmist. Leida (Vanem B) ütles, et temal on kodus robottolmuimeja, ent tema ei karda, et tema masina sees oleks kiip, mis teda jälgima hakkab. Ta tõdes, et tema tolmuimeja on tõesti ühe suurfirma oma, kuid seda ta ei karda.

Helmi (Vanem A) ütles, et tema on oma arvuti kaamera kinni kleepinud, sest mõte sellest, et kodused seadmed, nagu arvuti ja televiisor, võivad tema tegemisi salvestada, kõlab ebameeldivalt. Ta lisas, et ta ei karda, vaid ta lihtsalt ei soovi oma tegemisi jagada.

Valteri (Vanem A) meelest ei kaitse meid miski sotsiaalmeedia suurkorporatsioonide eest. Ta ütles, et talle ei tekita see meelehärmi, kuid ta on kuulnud, et sotsiaalmeedia aitab kujundada avalikku arvamust ning see kõlab tema meelest alarmeerivalt. Tema sõnul on see küll kurjast, kui hakatakse sotsiaalmeedia abil valimistulemusi otseselt mõjutama. Valter on kuulanud neid, kes on suurkorporatsioonide andmekogumise vastu ja poolt, ning ta võtab neid mõlemaid arvesse. Ta pole otsusele jõudnud, kas see on halb või hea.

Valter (Vanem A): Aga sotsiaalmeediahiidude eest ei kaitse need minu arust ja seda ka paremate teadajate arvates. Mitte kopka eest ka. Ükskõik, kuidas sa need sätted sead, sotsiaalmeediahiid saavad sind jälgida ka siis, kõigest sellest sõltumata. Minul ei ole isiklikult selle vastu küll mitte midagi, et teised teavad minu vanust, minu silmavärvi. Mina olen 71aastane ja selle üle uhkegi veel.

Marek (Noorem C) leidis, et suurkorporatsioonid on inimeste privaatsuse ära võtnud liiga suure tükina, põhjendades, et see on inimkonna kaitseks terrorismi vastu. Ta arvas, et igäühel võiks olla õigus ise müüa enda andmeid, kui peaks soov olema. Tema sõnul võib teise inimese emaili teadmine juba väga palju kahju teha. Näiteks on võimalik teisele laene võtta. Marek ütles, et on igäühe enda vastutus, kuidas ta internetis käitub. Marek lisas, et otsingumootorite taga jälgivad tehisintellektid inimese käitumismustreid ja talletavad neid.

Marek (Noorem C): No nemad teavad palju rohkem, kui meie võime arvata. Sellepärast, et reaalseid *case* on olnud, kus näiteks Facebook on ennem teadnud näiteks, et oled rase, kui sa ise tead. Hea lihtne näide. Sellepärast, et ta teab neid andmeid ja ta jälgib, kui sa näiteks oled arvuti taga, ükskõik kus. Teed uued *tab*'id, aknad lahti, siis ta jälgib ka sind. Ehk ta liigub ka enda n-ö *sandbox*'ist¹⁷ välja ja ta jälgib kõike, mida sa guugeldad.

Tema jutu järgi ei saa end täielikult kaitsta suurkorporatsioonide eest, sest isegi kui oled *ghost* ja ei kasuta ei Google't, Facebooki ega Instagram'i, aga kui keegi su pereliikmetest seda teeb, siis ta loeb inimest, kes antud platvorme ei kasuta, ikkagi kolmanda inimesena ning *track*ib ära, sest platvormidel on võimalus vestlusi pealt kuulata ning sind pereliikmete postitatud piltide pealt näha. Mareki meelest oleks ainus lahendus, et kogu lähikond läheks *off-gridi* (ingl. k. võrgust väljas) ehk *ghostiks* (ingl. k. nähtamatuks muutuma) ära. Aga tema meelest on see teatud maani enese turvamine palju parem kui mitte midagi.

Indrekule (Noorem A) meenusid esimesena suurkorporatsioonidest, kes andmeid koguvad, Facebook ja Google. Ta rääkis, et paar päeva tagasi tuli ka Apple'lt uudis, et nüüd on võimalik inimestel uutele rakendustele, mis alla laetakse, anda luba, kas tohib kasutaja kohta taustainfot korjata või mitte. Indrek kirjeldas, et selle väljalülitamine on telefoni seadetes päris keeruliseks tehtud. Ta oli skeptiline ka tehisaru osas, mis Google'i ja Facebooki kogutud andmeid töötleb. Tema meelest, mida aeg edasi läheb, seda vähem tuleks tehisintellekti usaldada.

¹⁷ *Sandboxing* piirab rakenduse sees (nt brauseris), mida programm või mobiilne kood teha saab, mis tähendab, et piiratud ja isoleeritud keskkonnas, kus rakendus (nt Facebook) peaks tegutsema ilma ligipääsuta ülejäänud süsteemile (Anderson, 2010)

Annet (Noorem A) tegi murelikuks uudis, kus räägiti, et Ameerika Ühendriigid keelustasid Huawei telefonide müügi, sest Hiina kontrollib ja kogub kriitilisi andmeid. Annet endal on ka Huawei telefon, ent ta ei pea end nii huvitavaks inimeseks, keda jälgida.

Anettel (Noorem A) on aastate tagune kogemus, kuidas on ettevõtteid, kelle ülesanne on õngitseda emaili aadresse, ning nad teevad koostööd sotsiaalmeedia platvormidega, kellelt ostetakse inimeste aadresse. Anette nimetab seda rahategemise kohaks.

Sigridit (Noorem C) Google'i-poolne jälgimine ning suunatud reklaam niivõrd ei häiri, sest talle tundub, et kasu, mis nendelt platvormidelt saab, on suurem kui kahju. Ta on leppinud, et Facebook ja Google teavad tema kohta palju, kuid see ei tekita temas otsest hirmu. Sille (Noorem C) nõustus temaga ning lisas, et tema elus ei toimu midagi nii salapärasest ega varjamisväärselt. Ta on arvamusel, et see ongi tänapäeva elu. Toomasel (Noorem B) on sarnane suhtumine, sest ta ei leia oma elust midagi, mille pärast peaks tal silma peal hoidma. Ka Marko (Noorem B) on harjunud, et teda jälgitakse, kuid lohutab end mõttega, et Eestis pole seis veel nii hull kui Hiinas.

Marko (Noorem B): Ma lepin sellega, et eks see nutiajastu ongi juba siuke, nii või naa oled kogu aeg jälgimise all. Noh praegu, et kui sa ei taha, et sind jälgitakse, siis jätad telefoni maha võib-olla ja lähed rahulikult metsa ja loodusesse. Sellega peab leppima.

Kaupo (Noorem B) jutu järgi on andmekogumise ja sotsiaalmeedia platvormide infokorjamise kohta väga palju jutusaateid, mis avavad tausta, kuidas platvormid infot haldavad ja inimeste arvamust kujundavad. Tema sõnutsi on Facebookil oma tsensuur, mis inimeste arvamust filtreerib. Kaupol on kogemus ka Facebookist keelu saamisega, kui võttis televisioonis ja sotsiaalmeedias teraval päevakajalisel teemal sõna, misjärel tema konto kustutati.

Ly (Noorem A) jutu järgi kogutakse andmeid selleks, et võimalikult palju reklaami müüa ning et ostjad seda reklaami tarbiks ning tooteid ostaks. Ly nimetas seda vandenõuks, kus püütakse võimalikult palju talle reklaami müüa, et ta tarbiks, ja seeläbi mõjutavad suurkorporatsioonid tema tarbimiskäitumist.

Indrek (Noorem A) tundis head meelt, et 2018. aastal võeti vastu uus GDPR andmekaitse seadus, mis annab võimaluse inimestel soovi korral lasta asutustel enda kohta käivad andmed kustutada. Tema

sõnul on see märk, et maailmas või vähemalt Euroopas järjest enam liigutakse sinna poole, et inimeste andmed oleks rohkem kaitstud.

Kokkuvõttes võib öelda, et andmekogumist nähakse peamiselt personaliseeritud reklaami vahendina ning vastajad suhtuvad sellesse leppivalt või mõõdukalt kriitiliselt. Vanemad ja nooremad vastajad erinevad eelkõige oma hoiakute aktiivsuse, teadlikkuse ja kriitilisuse poolest. Nooremad tajuvad andmekogumist selgemalt süsteemse ja paratamatu osana digikeskkonnast. Nad jagasid mõtteid selle tehniliste ja ühiskondlike mõjude kohta, nagu tehisintellekt, arvamuse kujundamine ja turvariskid. Noored väljendasid nii kriitikat kui ka teadlikku leppimist kasu ja mugavuse nimel. Lisaks rõhutasid ka individuaalset vastutust ja töid välja konkreetseid ohte, näiteks identiteedivargus ja andmete väärkasutus. Vanemaealised seevastu suhtuvad korporatiivsesse jälgimisse rahulikumalt ja distantseeritumalt, pidades end sageli ebahuvitavaks sihtmärgiks ning nähes andmekogumist peamiselt reklaami kontekstis. Nende jutu järgi ei kujuta korporatiivne jälgimine otsest ohtu ning seda õigustatakse kas demokraatliku ühiskonnakorralduse või isikliku mõju vähesusega. Ühtlasi esineb vanuse poolest väärkamate vastajate seas üksikuid ettevaatlikke hoiakuid seadme jälgimisvõime või välismaise tehnika suhtes, ent need on pigem intuiitiivsed kui läbivalt analüütilised.

3.7. Andmejälgimine

Andmejälgimist võivad teostada nii riiklikud institutsioonid kui ka suurkorporatsioonid. Valteri (Vanem A) sõnul kujundasid vanasti ajalehed avalikku arvamust, kuid tänapäeval teeb seda sotsiaalmeedia. Ta ei tea, kas see on halb jälgimine, aga kui robotid massiliselt jälgivad, siis nad kujundavad avalikku arvamust.

Helmi (Vanem A) meelest koguvad robotid andmeid ning tema nimetab seda ülemaakeraliseks uuringuks, kus inimeste käest küsitakse ja uuritakse. Tema sõnul on kogu inimkond kuskil kirjas ja kaardistatud. Ta tõi näite koroonast, kui inimesed liikusid maale ning sellest saadi teada telefonide positsioneerimise kaudu.

Helmi (Vanem A): Need on tohutud andmed, mis sinna saadetakse. Võib-olla saaks seda ei tea, mismoodi kasutada. See on tegelikult inimaju tohutu areng, et niimoodi saab. Selles mõttes on ta isegi nauditav.

Annel (Noorem A) on õe haridus ning ta hambaarstina töötades teab, et patsientide andmeid niisama vaadata ei tohi. Mari (Noorem A) lisis, et digiloos on võimalik ka muuta, et ükski tervishoiutöötaja ei saaks neid vaadata, ent ta pigem ei soovita seda teha. Ly (Noorem A) jagas, et Y linna haiglaõde vaatas sõbranna palvel ühe teise inimese terviseandmeid ja jagas neid.

Ly (Noorem A): Ja ühesõnaga noh, loo mõte ongi see, et on pahatahtlikke inimesi, kes neid andmeid uurivad ja kuritarvitavad ja neil on ligipääs neile andmetele.

Anette (Noorem A): Ausalt öeldes Ly näide oli küll päris hirmuäratav, et keegi pahatahtlik inimene otsib välja sinu tervisetõendid, sinu terviseprobleemid.

Anette (Noorem A) jagas kogemust, et tema klassivend sai millegagi hakkama ning Anettele tuli teade, et tema vestlus klassivennaga vaadatakse üle. Teda häiris see tugevalt. Indrek (Noorem A) usub, et ilmaasjata politsei või KAPO tema andmeid ei jälgi. Veel mainis ta, et iga aasta on suur juhtum maailmas, et häkiti sisse ning inimeste andmed on häkkerite käes. Ta ütles, et muretseb, kui tema andmeid hakatakse kuritarvitama.

Kokkuvõttes väljendub vanuseline erinevus peamiselt rõhuasetuses ja mureallikates. Vanemaalised näevad andmekogumist laiemas plaanis osana tehnoloogilisest arengust ja ühiskonna toimimisest, mis võimaldab kaardistada inimkonna käitumist ning kujundada avalikku arvamust. Nende hoiak on pigem rahulik ja isegi mõneti imetlev, kuigi tunnistatakse, et negatiivne mõju võib olla suur. Nooremad soovivad esile konkreetsamad ja isiklikumad riskid, keskendudes andmete kuritarvitamisele, privaatsuse rikkumisele ja turvaaukudele. Nende näited on praktilised, nagu terviseandmete ebaseaduslik vaatamine ja häkkimine, ning hoiak on ettevaatlikum ja kriitilisem. Kui vanemad tõid välja süsteemi mõju üleüldiselt, siis nooremad vastajad tunnetasid otsesemalt võimalikke ohte igapäevaelus.

3.8. Suhtumine jälgimisse

Intervjuu läbiviija küsis fookusgrupis osalejatelt, kas jälgimine häirib neid. Lindale (Vanem B) jälgimine ei meeldi. Ta leidis, et inimestele peaks võimalikult palju privaatsust jääma. Tema sõnul kui tahad kellegi kohta kasvõi midagi uurida, on võimalik kõik teada saada.

Hansu (Vanem C) arust võib jälgimine olla hea ohutuse ja terrorismi suhtes, ent teistpidi on privaatsust palju vähem selle arvelt. Leida (Vanem B) ütles, et tema südametunnistus on puhas ning tema pole midagi sellist teinud, et hirmu tunda. Teda ei häiri, et teda internetis jälgitakse. Ta arvas, et jälgimine on inimestel valehirm. Pigem on ta tänulik, et linnapildis on niivõrd palju kaameraid, mis on abiks, kui peaks mingi pahandus juhtuma.

Leida (Vanem B): Aga ma mõtlen nii, et kui ma ise midagi teinud ei ole, kui ma seal ka kaameratest kõnnin läbi, see ei puuduta mind.

Helmi (Vanem A) sõnul oleks isegi meelitatav, kui keegi teda jälgiks, aga tema meelest pole see teema päevakorras. Ta ütles, et jälgimist ei tohi teha tähtsaks teemaks, sest muidu raskendaks elu täiesti mõttetute asjade pärast. Tema meelest tavalised inimesed ei pea kartma. Ka Johannese (Vanem A) meelest pole jälgimine aktuaalne teema ning teda see ei häiri. Tema sõnutsi jäävad tänu kaameratele pigem mitmed pahandused ja kuriteod tegemata. Johanna (Vanem C) suhtus jälgimisse väga rahulikult, sest kui talle midagi hakkab vastu, on tal võimalus alati blokeerida.

Johanna (Vanem C): Mul on ju võimalus kohe vajutada sinna ülesse kolme täpi peale ja sealt öeldakse mulle, kui rangelt ma neid blokeerida saan - üldse ära kustutada see saatja või 30 päevaks või lihtsalt see antud postitus, mul on kõike seda ju võimalik teha. See ei ole raske.

Mari (Noorem A) sõnul on see väga hirmutav, kui hakata mõtlema sellele, et kõik, mida ta teeb, see info talletatakse ja kogutakse. Ta ei sooviks näha järeldusi ja analüüse, mis tema kohta kogutud teabe pealt tehakse. Mari ütles, et suurfirmad teavad tema käitumisharjumusi ja psühholoogilisi mustreid.

Mari (Noorem A): Et sellest tegelikult, olgem ausad, see [jälgimine] on natukene inimeste ajudesse vaatamine.

Kui vanemad vastajad suhtuvad jälgimisse pigem rahulikult ja pragmaatiliselt, pidades seda kas ebaoluliseks, liialdatud hirmuks või mõnel juhul isegi kasulikuks turvalisuse seisukohalt. Nad rõhutasid, et tavainimesel pole põhjust muretseda, sest puudub isiklik süü ning ka võimalus end häirivate lahenduste eest kaitsta. Nooremad seevastu tajuvad jälgimist märksa intensiivsemalt ja isiklikumalt. Nad kirjeldasid seda kui potentsiaalselt hirmutavat ning sügavalt privaatsust riivavat nähtust, kus kogutud andmete põhjal tehakse ulatuslikke järeldusi inimese käitumise ja isegi mõttemustrite kohta. Kokkuvõtvalt võib öelda, et vanemate hoiak on pigem leppiv ja vähendav, noortel aga kriitilisem ja tundlikum privaatsusriskide suhtes.

3.9. Suhtumine privaatsusesse ja isiklikud praktikad

Et oma privaatsust ja toimetusi internetis säilitada ning hoida ebavajalike pilkude eest, on fookusgruppides osalejad võtnud kasutusele erinevaid meetmeid. Valter (Vanem A) selgitas, et privaatsussätted kaitsevad interneti- ja sotsiaalmeediakasutajaid üksteise eest. Et kui ei soovi teisele inimesele enda kohta teavet jagada, siis on võimalik seda peita. Aina (Vanem A) peitis Facebookis oma sünnipäeva ära, sest ei pea vajalikuks teiste õnnesoove sealtkaudu saada. Ka Helmi (Vanem A) on ise piiranud, mis informatsiooni ta enda kohta jagab. Näiteks pole ta lisanud Facebooki konto teabe alla enda sünniaastat, abielustaatust ega liitnud oma kasutajaga laste kontosid. Uut veebilehte külastades märgib ta „nõustu kõigiga“ asemel hoopis „nõustu väga vajalikuga“, kuigi tegelikult ei sooviks ta millegagi nõustuda, aga nõnda ei saa veebilehti kasutada. Ta lisis, et lõpuni pole aru saanud, millega täpselt nõustub.

Helmi (Vanem A): Väga täpselt küll aru ei saa, sest need on lehekülgede kaup, need seletused. Aga noh, kus tahetakse telefoni fotodele ja kuhu juurdepääsu - kui vähegi saab, siis ma loobun, ütlen ära. Ma lihtsalt, ma isegi ei karda, aga ma lihtsalt ei taha, lihtsalt ajab vihale. Natuke ärritab. Põhimõte, et kõigist peab olema kõik teada. Mitte seda, et ma kardan – mis ma ikka kardan.

Vastajad olid teadlikud võimalikest ohtudest nagu pettused ja enda esitlemine kellegi teisena. Greeta (Vanem C) meenutas, kuidas Koit Toome ja Grete Lõbu identiteedivargused panid rohkem mõtlema

nendele ohtudele. Samas rõhutasid vastajad, et kui enda kohta teavet ei levita, siis on keerulisem pahatahtlikel neid tülitada. Linda (Vanem B) sõnul on kurjust meie ümber niigi palju, et mida vähem endast jagada, seda parem. Miia (Vanem C) tõi välja, et maailmas on igasugu inimesi, kes võivad ära kasutada, midagi kaela määrada või välja pressida.

Leida (Vanem B): Näiteks siin oli teil küsimus, et näiteks on olnud, et kas ma kardan, et äkki tehakse mu pangaarve tühjaks mingit moodi. Vaata, ma ei karda, sest ega keegi seal pangas ei saa mu pangaarvele kallale minna, kui ma ise kuskil mingit asja ei sorgi ja oma numbreid ei anna ju.

Hans (Vanem C) ütles, et kuigi ta ise pole süvenenud privaatsussätetesse, siis peaksid kõik tegelikult nendega tutvuma. Nii tema kui ka Miia (Vanem C) leidsid, et kuigi need sätted on loodud, ei aita need privaatsust täielikult hoida.

Miia (Vanem C): Ega vist ei ole, aga sellele loota küll ei saa, et seda sinu privaatsust seal jälgitakse. Ei. Olen kindel, kui ma ühe korra selle välja postitan, siis see on läinud laia maailma. Ei, ma ei looda sellele privaatsusele.

Sotsiaalmeedia platvormide enda privaatsussätteid ei pidanud mõned osalejad oluliseks, sest ei nähta endal mingit olulist või põnevat informatsiooni olevat, mida keegi võiks kurjasti ära kasutada. Johannes (Vanem A) arvas, et võibolla noorel inimesel rohkem informatsiooni, mis näiteks on tööga seotud ja võib kedagi pahatahtlikku huvitada, aga tema meelest pole pensionäril midagi salata. Kuigi Helmil (Vanem A) on privaatsussätted tema äranägemise järgi sätitud, nentis ta, et maailmas on nii mitu miljardit inimest, et kes teda ikka jälgib.

Artur (Vanem B): Ei, sellel ei ole mingit mõtet ja meiesuguste väikeste ussikestega ei hakkagi keegi tegelema. Kui sa oled tõesti mingisugune nii-öelda tähtis asjapulk, siis kontrollitakse

teisi kanaleid mööda, mitte keegi ei hakka otsima kuskilt netist sinu kohta mingeid andmeid.
././ Me ületähtsustame ennast. Me oleme täitsa ussikesed ainult.

Nii Ilmaril (Vanem B), Johannal (Vanem C) kui ka Miial (Vanem C) on peamine takistus vähene inglise keele oskus, mis piirab neil privaatsussätetest arusaamist.

Johanna (Vanem C): Ma usun, et nad võiks korralikult läbi lugeda, endale selgeks teha, mis see on. Ainult minu puhul on ainuke miinus see, et nad on reeglina ingliskeelsed. Jah, ma ei saa nii palju aru. Kui nad oleksid eestikeelsed, nendega ma saaksin hakkama. Aga mõttest saan aru, nüansid jäävad uduseks.

Kuigi Valterit (Vanem A) ajavad videote ees olevad 10- kuni 15-sekundilised reklaamid omaette vanduma, möönab ta, et see tuleb üle elada, sest reklaamid toovad sotsiaalmeediale või internetiteenuse pakkujale raha sisse.

Miia (Vanem C) on ka kursis personaliseeritud reklaamidega, sest teab, et kui ta millegi vastu on huvi tundnud, nagu kudumine ja konserveerimine, siis sellega seoses hakatakse talle reklaame saatma. Tema näeb seda positiivselt, sest nende asjade vastu ta ju ise huvi tundis ning tal ongi põnev, kui platvormid hakkavad talle selles vallas asju pakkuma.

Vanema generatsiooni suhtumine privaatsussätetesse on erinev. Osa on nendega tutvunud ja rakendanud neid vastavalt vajadusele. Siis on ka neid, kes on nende olemasoluga kursis, ent ei pea sätteid tõhusaks. Privaatsusest ka ei hoolita, sest enese rolli internetis ei peeta niivõrd oluliseks. Peamine takistus on mõnedel vastajatel ka vähene inglise keele oskus, mis piirab privaatsussätetesse süvenemist. Kõik vastajad on ohtudega nagu pettused ja identiteedivargused kursis.

Nooremad on rakendanud oma privaatsuse tagamiseks sotsiaalmeedia platvormidel erinevaid meetodeid. Merle (Noorem B) ja Marko (Noorem B) on sättinud privaatsusseaded nõnda, et ainult tema enda lähedased sõbrad näeksid tema jagatavat sisu. Ka Toomas (Noorem B) on enda meelest teinud nõnda, et ainult tema lähiring oleks Facebooki seinal, ent kui platvorm vahel pakub kedagi "imelikku", siis ta kas kustutab või blokeerib need inimesed. Sille (Noorem C) sõnul pole tal olnud eriti aega süveneda privaatsustingimustesse, aga ta postitades valib, millisele grupile, kas kõigile

inimestele on avalikult või ainult tema sõpradele, on see postitus nähtav. Ka Sigrid (Noorem C) ei taha isiklikke teemasid liiga suurele vaatajaskonnale jagada ning on teinud vastavaid valikuid seadetes. Näiteks on ta vanad fotoalbumid pannud privaatsele režiimile.

Marko (Noorem B): Tunnen, et kui inimene ei tunne mind, et siis ta ei pea minu kohta teadma.

Mari (Noorem A) ütles, et tema meelest pole hea, kui kõik teavad, keda sa tunnend, mida sa teed, kus sa käid ja kellega suhtled. Tema soovitas kõigil Facebookis sünniaja, kontaktandmed ja sõbranimekirja ära peita¹⁸. Ta ise tegi seda juba mitu aastat tagasi.

Mari (Noorem A): Et see võib tulla tagasi, tagaselja sulle kallilt kätte maksta. Jah, on inimesi, kellele sa ei meeldi, eks, ja kui need inimesed teavad sinust liiga palju, siis see võib tekitada konflikte ja olukordi.

Kristjan (Noorem C) on interneti abil juurde lugenud privaatsustingimuste kohta ning tema meelest ohtlikud asjad ära blokeerinud. Marek (Noorem C) on Windowsis ja Google's kõikvõimalikud andmejälgimised välja lülitanud. Ta kirjeldas, et tal on arvutis sellised programmid, mis blokeerivad *cross-site* (ingl. k. platvormide ülene) jälgimise. Mareki sõnutsi aitab see kaasa, et Facebook ja Google ei saa jälgida, mida keegi emmal-kummal leheküljel teeb. Ainuke, mille ta enda sõnul on lahtiseks jättnud, on Instagram, sest jagab seal oma hobiga seotud asju ning tutvub seal valdkonna inimestega. Tema jaoks on oluline ka, et vanemad ei postitaks oma kasvavast lapsest liiga palju infot, sest seda saab keegi kurjasti ära kasutada. Lisaks soovitas ta fookusgrupi liikmetel uue telefoni ostmisel kaamera rakendusest GPS-andmed välja lülitada, mis sinna automaatselt on liidetud, et ei koguneks sinu kontole *metadatat*¹⁹. Mareki jutu järgi, kui on kellelgi soov midagi üles laadida, siis ei tasu seda teha samal kellaajal ega samal päeval, vaid anda viiviseid.

¹⁸ Fookusgrupi jooksul õpetas Mari teisi Noorem A grupis osalejaid personaliseeritud reklaame ja andmekogumist välja lülitama

¹⁹ Metaandmed ehk andmed teiste andmete informatiivsete aspektide kohta (Britannica)

Marek (Noorem C): Kui sa näiteks lähed baari jooma, oled natuke võib-olla liiga täis, keegi paneb sulle korgijooki ja sa paned Instasse mingi või Facebooki pildid. Näe, ma olen nii täis, siin trammipeatuses. Teeme aplausi sulle nagu, ise just kutsusid kellegi endale võib-olla pahatahtliku külge.

Indrek (Noorem A) jagas kogemust, kuidas Google hakkas talle saatma iga kuu kokkuvõtet tema käimistest ja tegemisest, mis põhines rakenduse Google Maps asukoha salvestamisel. Tema sõnul mõjus see hirmutavalt ning ta enda meelest piiras seda informatsiooni jagamist ning võttis ennast igakuisest e-kirja tellimisest maha.

Indrek (Noorem A): Ja siis tekkis sihuke tunne, et Google teab minu kohta rohkem, kui ma ise mäletan. Et see oli jah natuke hirmutav, siukest nagu kokkuvõtet oma elu kohta saada.

Ly (Noorem A) pole alla laadinud endale rakendust TikTok, sest on kuulnud, et see on seotud turvariskidega. Lisaks on tema jutu järgi rakendus mingisuguses riigi allasutuses keelatud, sest see kogub tunduvalt rohkem andmeid kui tavalised rakendused ning tegu on Hiina ettevõttega.

Vastajad nii noorematest kui vanematest rühmadest peavad kõige suuremaks peavaluks suunatud reklaame. Kaupo (Noorem B) sõnul piisab ühest guugeldamisest ning järgmised kolm nädalat reklaamitakse mõnda toodet, mida ta internetist otsis. Toomas (Noorem B) kirjeldas, et on juhtunud olukordi, kui ta räägib Facebookis kerides millestki ning telefon kuulab pealt ning hakkab talle vastavalt jutu sisule soovutama erinevaid asju. Ka Ly (Noorem A) ütles, et tal juhtub sarnaseid asju tihti.

Ly (Noorem A): Ja eelmine nädal oli just näiteks *Click and Grow*²⁰ ga niimoodi, et ma ei olnud nagu üldse seda otsinud, ma ei ole nende lehel käinud, mitte midagi, ma rääkisin ühe sõbrannaga sellest ja mingi tund aega hiljem ma läksin siis tegin Facebooki äpi lahti, no see oli mul taustal lahti, ja siis umbes kolmas *Click and Grow ad*, ma mõtlesin, et see ei saa päris olla.

Kuna Ly (Noorem A) töötab ise reklaamivallas, on ta loobunud viimase aasta jooksul [2020–2021] loobunud personaalsetest reklaamidest ning märkinud lehekülgedel ja sotsiaalmeedia rakendustes, et ei soovi neid. Ta tõi näite, et vaatas üle oma Google'i konto ja leidis koha, kus kirjeldas, mida Google tema kohta teab. Ly mälu järgi oli seal üle 600 erineva fakti või teadmise (nt tema vanus) välja toodud. Ka Anette (Noorem A) on kimpus suunatud reklaamidega. Tema sõnul tuleb seda uksest ja aknast sisse. Tema lahendus selleks on kasutada veebibrauseris *incognito*²¹ režiimi, mis ei jäta jälgi maha, kuid alati ei tule tal see meelde ning seejärel hakkab Facebook talle otsitud riideid ja pesuvahendeid kohe pakkuma.

Anette (Noorem A): Facebook on selles mõttes ikka ülimalt nahaalne, et kohe hakkab viskama sedasama sama kraami.

Anne (Noorem A) proovis oma telefoni mikrofoni välja lülitada, et telefon teda hääle kaudu ei jälgiks, aga seejärel ei saanud ta kasutada Facebookis ja Instagramis kõiki funktsioone. Merle (Noore B) sõnul jäävad inimeste igast klõpsust ja hiireliigutusest jäljed maha, aga tema meelest peab sellega leppima, kui on soov kasutada internetti. Marek (Noorem C) on kokku puutunud identiteedivarguse ja küberrünnakuga. Viimase puhul poltsei midagi ei teinud, vaid ta ise *trackis* pahategija välja. Mareki sõnutsi on andmelekke tulemuseks identiteedivargus.

²⁰ *Click & Grow* on Eestis loodud sisetingimustes aiapidamisseadmeid müüv ja arendav ettevõte (Click&Grow kodulehekülg)

²¹ Inkognito režiim piirab seadmes salvestatavat teavet. (Google Chrome)

Marek (Noorem C): Mustal turul on ikkagi valuutana sinu identiteet.

Nii vanemate kui nooremate vastajate seas tekitavad kõige enam muret suunatud reklaamid ning andmete kogumine. Nooremad kasutavad sotsiaalmeedias privaatsuse kaitsmiseks mitmeid erinevaid võtteid. Levinud on seadete kohandamine nii, et jagatud sisu on nähtav vaid lähedastele sõpradele või kindlatele rühmadele. Lisaks pööravad nad tähelepanu ka kellele konkreetne postitus suunatakse. Mõned kasutajad haldavad aktiivselt oma sõprade võrgustikku, eemaldades või blokeerides kahtlaseid inimesi. Üldiselt iseloomustab noorte käitumist teadlik soov kontrollida, kes nende isiklikule teabele ligi pääseb ja kui laiale publikule nad oma elu jagavad. Osa nooremaid inimesi väldib teadlikult teatud rakendusi turvariskide tõttu või püüab oma privaatsust kaitsta, näiteks keelates isikustatud reklaamid, kasutades *incognito* režiimi või piirates rakenduste ligipääsu mikrofonile.

4. JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON

Selles peatükis lähtun magistritöö püstitatud eesmärkidest ja uurimisküsimustest, et teha analüüsitud andmete põhjal peamised järeldused. Seon töö tulemused teoreetiliste lähtekohtadega ning toon välja olulisemad seosed. Lisaks pakun võimalikke suundi edasisteks uurimistööks.

4.1. Järeldused

1. Kuidas erinevad põlvkonnad on kogunud jälgimist ning millised on vanemate põlvkondade kogemused võrreldes nooremate põlvkondadega digiajastul?

Peaaegu kõigil vanemas eas fookusgrupi osalejatel on kokkupuuteid jälgimisega nõukogude ajal. See on kas seotud nende endi, pereliikmete või tuttavatega. Nii mõnedki vastajad käisid aru andmas enda või vanemate tausta kohta ning välismaale põgenenud sugulastest avalikult ei räägitud, sest oli hirm tagajärgede ees. Kasekampi (2010) sõnul liitusid inimesed kommunistliku parteiga, et edendada oma karjääri, saada materiaalseid hüvesid ning võimalust reisida välismaale. Poliitilised vaated (nt eestimeelsus) ja perekondlik päritolu mõjutasid nii haridusteed kui ka töövõimalusi. Paar vastajat on välismaal viibides kokku puutunud koputajate või julgeolekuorganite esindajatega. Tundlikumate teemade arutamiseks valisid vastajad hoolikalt seltskonda ning mitteametlikel koosviibimistel ei peetud kõiki jutte sobivaks jagada. Ka Richardsi (2013) järgi jälgimine piirab intellektuaalset privaatsust, mis viib enesetsensuurini. Vanema põlvkonna kogemused viitavad sellele, et riiklik jälgimine ei mõjutanud üksnes inimeste liikumisvabadust ja võimalusi, vaid kujundas ka ettevaatlikku suhtumist eneseväljendusse ja usaldusse teiste inimeste vastu.

Peaaegu kõik vanema põlvkonna vastajad rõhutavad, et kaasaegne jälgimine erineb oluliselt nõukogudeaegsest. Ka David Lyoni (2017) meelest on tänapäevane jälgimine igapäevaellu juurdunud ja tehnoloogiline ning piir avaliku teabe ja isikliku informatsiooni vahel hägustub. Kui nõukogudeaegset jälgimist tajuti otsesema, nähtavama ja konkreetsete tagajärgedega seotud

kontrollina, siis tänapäeval tajutakse seda pigem hajusa ja tehnoloogilise protsessina. Suur vahe on liikumisvabadus, mida toona ei olnud. Üldine hoiak on, et kuigi jälgimine pole kadunud, on selle olemus muutunud ning isiklik vabadustunne võrreldes varasemaga märgatavalt suurem.

Digiajastu suhtes on vanem põlvkond rohkem leppiv kui nõukogude ajaga. Jälgimise erinevate vormidega internetis ja sotsiaalmeedia platvormidel on vanemad inimesed kursis. Vanema generatsiooni suhtumine privaatsusesse on ebaühtlane. Osa inimesi on teadlikud ja kasutavad privaatsussätteid teadlikult, kuid teised küll teavad nende olemasolust, ent ei usalda nende tõhusust või ei pea privaatsust enda jaoks kuigi oluliseks. Samuti piirab mõnel juhul süvenemist vähene inglise keele oskus. Kuigi kõik vastajad on teadlikud internetiohtudest, nagu pettused ja identiteedivargused, ei pruugi see teadlikkus olla piisav oma privaatsuse kaitsmiseks. Kui Eestis ja Portugalis teadis vanem põlvkond märksa rohkem isiklike või oma tutvusringkonda puudutavaid kogemusi seoses riikliku jälgimisega, sest nad kasvasid üles autoritaarsete režiimide ajal, siis Rootsis oli muster vastupidine, mis tähendab, et noored rootslased olid võrreldes vanema põlvkonnaga rohkem kursis riikliku jälgimisega tänu filmidele ja raamatutele (Bolin *et al.*, 2023a).

Nii vanemate kui nooremate vastajate seas tekitavad enim muret suunatud reklaamid ja andmete kogumine. Nooremad kaitsevad oma privaatsust peamiselt seadete kohandamisega, piirates sisu nähtavust ning valides hoolega, kellele oma postitusi jagavad. Samuti haldavad nooremad teadlikult sõprade ringkonda, eemaldades kahtlaseid kontakte. Lisaks väldivad nad turvariskide tõttu mõningaid rakendusi nagu TikTok ja kasutavad privaatsust suurendavaid võtteid (isikustatud reklaamide keeld, *incognito* režiim ja rakenduste ligipääsupiirangud). Üldiselt iseloomustab noorte käitumist teadlik soov kontrollida enese kohta käivat isiklikku infot. Võrreldes nooremate osalejatega suhtus vanem põlvkond digitaalsesse privaatsusesse sallivamalt ning tajus andmekogumist sageli paratamatu osana kaasaegsest digikeskkonnast.

2. Kuidas erinevad põlvkonnad tajuvad ja tõlgendavad jälgimist ning milliseid tähendusi jälgimisele omistatakse?

Erinevad põlvkonnad tajuvad ja tõlgendavad jälgimist mitmekihilise nähtusena, kuid nende rõhuasetused ja tähendused erinevad selgelt. Nii vanemad kui ka nooremad osalejad mõtestasid jälgimist mitmekihilise nähtusena, mis hõlmas nii füüsilist jälgimist, digitaalset andmekogumist kui ka laiemat riiklikku ja tehnoloogilist kontrolli. Inimeste igapäevane digikäitumine on muutunud

pideva andmekogumise ja -analüüsi objektiks ning kasutajate tegevused muudetakse andmestikuks (van Dijck, 2014; Ünver, 2018).

Digijälgmise eri vormide mainimine mõlema põlvkonna poolt näitab, et vastajad on nendega tuttavad ning nad tajuvad neid praktikaid ka oma igapäevaelus. Lisaks tõlgendati jälgimist kui laia süsteemset praktikad, mille alla kuuluvad riiklik järelevalve, suurandmed ja näotuvastamine. Mõlema põlvkonna jaoks on jälgimine ühtaegu nii turvalisust suurendav kui ka potentsiaalselt ohtlik nähtus, mida seostati samaaegselt nii turvalisuse kui ka võimalike privaatsusriskidega. Samuti mõjutavad tugevalt arusaamu jälgimisest popkultuurilised teosed, näiteks filmid, seriaalid ja raamatud, milles käsitletakse nii kuritegevuse ennetamist, aga ka privaatsuse piiramist. Kui Rootsis oli tänu filmidele ja raamatutele riikliku jälgimisega rohkem kursis noorem põlvkond, siis Portugalis pigem vanem põlvkond (Bolin *et al.*, 2023a). Eestis tõid nii noored kui ka vanemad näidetena esile erinevaid filme, seriaale ja kirjandusteoseid, mis viitab sellele, et popkultuur mõjutab arusaamu jälgimisest mõlemas põlvkonnas.

Vanema põlvkonna tõlgendus jälgimisest on üldjoontes rahulikum ja süsteemsem. Võrreldes nõukogudeaegse otsese ja poliitilise kontrolliga tajuti tänapäevast digitaalset jälgimist vähem ähvardavana. Nad näevad seda kui paratamatut osa tänapäeva ühiskonnast ja tehnoloogilisest arengust, millel on ka positiivsed funktsioonid, nagu näiteks turvalisuse tagamine ja ühiskondlike protsesside parem mõistmine. Riiklikku ja korporatiivset jälgimist ei taju vanemad vastajad otsese ohuna, vaid pigem millegi kaugena, mida ei kogeta otseselt igapäevaelus. Vanemate vastajate seas levib hoiak, et kui midagi varjata pole, ei ole ka põhjust muretseda. Kuigi nad teavad, et tehnoloogia on teinud jälgimise palju ulatuslikumaks ja täpsemaks, ei suutu nad jälgimisse kuigi kriitiliselt. Vanema põlvkonna leebem suhtumine tänapäevasesse riiklikku ja korporatiivsesse jälgimisse võib olla seotud nii ajaloolise võrdluse, jälgimise normaliseerumise kui ja suurema usaldusega riigiinstitutsioonide vastu. Võrreldes nõukogudeaegse otsese poliitilise kontrolliga tajuti kaasaegset digitaalset jälgimist vähem ähvardavana ja pigem paratamatu osana digitaalsest ühiskonnast (Kalmus *et al.*, 2025).

Noorem põlvkond vastukaaluks tõlgendab jälgimist märksa teadlikumalt ja hinnangulisemalt, nähes seda igapäevase digikeskkonna lahutamatu osana. Nende arusaamad on detailsemad ning seotud konkreetsete tehniliste ja sotsiaalsete praktikatega, nagu algoritmiline andmetöötlus, personaliseeritud reklaamid, tehisintellekti kasutamine ja isikuandmete võimalik väärkasutus. Shoshana Zuboffi (Whitcomb, 2019) kirjeldused, kuidas ettevõtted koguvad ning muudavad inimeste andmeid rahaks,

peab paika, sest kui noored puutuvad kokku personaliseeritud reklaamide ja tehisaruga ning teadvustavad sellega seotud riske, kasutavad nad teenuseid edasi, kuigi on ohtudest teadlikud. See viitab sellele, et jälgimiskapitalism toimib osaliselt kasutajate teadliku või poolteadliku nõustumise kaudu. Noored tõid esile otsesed ja isiklikud riskid, näiteks identiteedivargus, terviseandmete leke või võimalikud piirangud tööalastes suhtes.

Samas avaldasid nooremad vastajad ka teatud paratamatut leppimist mugavusteenuste ja digilahenduste kasutamisel, mida peetakse olulisemaks kui privaatsusmuret, kuigi nende kasutamine toimub üha teadlikuma riskitunnusega. Ka noored Portugalis ja Rootsis on tolerantsemad ettevõtete andmekogumise ja -kasutamise suhtes, sest nad näevad seda sageli kui vajalikku kompromissi personaliseeritud teenuste ja hüvede saamiseks (Bolin *et al.*, 2023a). Fuchsi (2009) sõnul loovutavad inimesed oma andmeid teadlikult või poolteadlikult ning see on osa kapitalistlikust süsteemist, mitte juhuslik nähtus. Analüüs viitab sellele, et privaatsuse loovutamine ei tulene niivõrd teadmatuses, vaid teadlikust kompromissist digitaalse mugavuse, osaluse ja praktiliste hüvede nimel.

3. Millised on sarnasused ja erinevused kahe põlvkonna hoiakutes jälgimise suhtes?

Vanema ja noorema põlvkonna hoiakutes jälgimise suhtes ilmnes nii sarnasusi kui ka märkimisväärsed erinevusi, eriti privaatsuse tajumise ja praktilise käitumise tasandil. Vanemad vastajad suhtuvad jälgimisse valdavalt rahulikult ja pragmaatiliselt, nähes seda kas paratamatu osana digielust või isegi turvalisust suurendava nähtusena. Nende hinnangul pole tavainimesel põhjust jälgimist karta, kuna enda käitumist ei peetud probleemseks ega ohtlikuks ning täielikku kaitset jälgimise eest peeti niikuinii võimatuks. Svenoniuse ja Björklundi (2018) arvamus kohaselt peaksid vanemad olema kriitilisemad jälgimise suhtes, kuna neil on ajalooline kogemus jälgimisest. Vanemate vastajate puhul ei ilmnenu varasemas kirjanduses eeldatud tugevat kriitilisust jälgimise suhtes, vaid pigem pragmaatiline leppimine ja suhteline usaldus riigi vastu. Sarnasele järeldusele jõudsid ka Kalmus *et al.* (2024), kelle uuringus iseloomustas vanemat põlvkonda kõrgem usaldus riigiinstitutsioonide vastu ning suurem sallivus riikliku digijälgimise suhtes. Mistõttu võib öelda, et ajalooline kogemus autoritaarsest jälgimisest ei tähenda tingimata suuremat kriitilisust tänapäevaste jälgimispraktikate suhtes.

Privaatsussätete kasutamine on selles rühmas ebaühtlane: osa osalejaid kasutas neid teadlikult, samas kui teised peavad neid keerukaks, ebaefektiivseks või oma elu jaoks ebaoluliseks. Mõnel on

takistuseks ka keelebarjäär. Ka Portugalis ja Rootsis oli vanem põlvkond sallivam riikliku digijälgimise suhtes, mis haakus nende kõrgema usaldusega riigiasutuste vastu (Bolin *et al.*, 2023a).

Noorem põlvkond suhtub jälgimisse märksa isiklikumalt ja kriitilisemalt, pidades seda privaatsust riivavaks ja potentsiaalselt ohtlikuks, kuna kogutud andmete põhjal saab teha kaugemale ulatuvaid järeldusi inimese käitumise ja mõttemustrite kohta. Kuigi Lyon (2017) seostab noorte suuremat harjumist jälgimiskultuuriga, viitab käesolev analüüs, et harjumine ei välista kriitilist teadlikkust ega privaatsusmuresid. Figueirase *et al.* (2024) „andmestunud mõtteviisi“ kohaselt tajuvad mõned inimesed digikeskkonda mitte vaid suhtluse ja meediaruumina, vaid ka andmekogumise ja profileerimise süsteemina. See võib väljenduda suuremas teadlikkuses algoritmilisest andmetöötlastest, personaliseeritud reklaamidest ja digitaalsete platvormide toimimisloogikast. Analüüs näitab, et harjumine jälgimisühiskonnaga võib hoopis suurendada teadlikkust digitaalsetest riskidest. Eesti noored sarnanevad rohkem Portugali noortega, kes peavad oma privaatsust oluliseks, samas kui Rootsis oli vastupidine trend, mis tähendab, et vanemad rootslased väärtustasid privaatsust rohkem kui noored (Bolin *et al.*, 2023a).

Analüüsist selgus, et noored rakendavad aktiivselt erinevaid privaatsusmeetmeid, nagu piiravad nähtavust sotsiaalmeedias, valivad sihtrühmi postituste kaupa, haldavad sõbranimekirju ning blokeerivad kahtlaseid kontakte. Mõlemat põlvkonda häirivad enim suunatud reklaamid ja ulatuslik andmekogumine. Kui noored reageerivad sellele teadlikuma ja kontrollivama käitumisega, siis vanemad pigem lepivad olukorraga või ei pea seda oluliseks. Kui inimene näeb liiga isiklikku reklaami, tekib tal tunne, et teda jälgitakse, misjärel avalduvad temas emotsionaalsed, tunnetuslikud või käitumuslikud reaktsioonid (Strycharz ja Segijn 2022). Analüüsist ilmnes, et noored tajuvad reklaame ja andmekogumist isikliku sekkumisena, mis on hea näide „tajutud jälgimisest“.

Kuigi Woodi ja Websteri (2009) hinnangul võib pideva jälgimise normaliseerumine muuta inimesed vähem kriitiliseks, viitas käesolev analüüs sellele, et nooremad osalejad oli jälgimisest teadlikud ning püüdsid aktiivselt oma privaatsust kaitsta. Kolme riigi kvalitatiivsed intervjuud näitasid ka, et mõlemad põlvkonnad tunnevad teatud apaatia- või abitustunnet jälgimise suhtes. Paljud tunnistasid, et peaksid rohkem hoolima, kuid tunnevad, et nad ei saa midagi muuta, ning nõustuvad sageli kasutustingimustega neid lugemata, kuna need on liiga keerulised (Bolin *et al.*, 2023a). Kokkuvõttes iseloomustas vanema põlvkonna hoiakuid pigem pragmaatiline ja leppiv suhtumine jälgimisse, samas kui nooremad osalejad olid tundlikumad, kriitilisemad ja aktiivsemad oma privaatsuse kaitsmisel.

4.2. Diskussioon

Käesoleva töö üks huvitavamaid tulemusi oli asjaolu, et ajalooline kogemus nõukogudeaegsest jälgimisest ei tähendanud automaatselt kriitilisemat suhtumist tänapäevasesse digijälgimisse. Vastupidi, nooremad osalejad väljendasid sageli suuremat teadlikkust ja aktiivsemat privaatsuskäitumist kui vanema põlvkonna vastajad. Vanema põlvkonna leebemat suhtumist tänapäevasesse digijälgimisse võib seletada sellega, et nende jaoks seostub „päris“ ohtlik jälgimine eelkõige nõukogudeaegse otsese poliitilise kontrolliga. Selle kõrval võib tunduda tänapäevane jälgimine vähem otsene ja nähtav. Samuti võib rolli mängida suurem usaldus riigiinstitutsioonide vastu. Lisaks võib rolli mängida arusaam, et jälgimine on muutunud kaasaegse ühiskonna paratamatuks osaks. See erineb osaliselt Svenoniuse ja Björklundi (2018) arvamusest, mille kohaselt võiks autoritaarse jälgimise kogemus suurendada hilisemat kriitilisust riikliku jälgimise suhtes.

Tulemused viitavad sellele, et privaatsuse loovutamine ei tulene üksnes teadmatusest, vaid sageli teadlikust kompromissist mugavuse, sotsiaalse osaluse ja digitaalsete teenuste kasutamise nimel. See omakorda viitab Lyoni (2017) jälgimiskultuuri normaliseerumisele, kus pidevat andmekogumist tajutakse üha enam digitaalses ühiskonnas osalemise loomuliku osana ning sellest loobumine võib tähendada ka loobumist mugavusest, suhtlusvõimalusest ja ligipääsust teenustele.

Põneval kombel ei tekitanud kõige tugevaimaid reaktsioone mitte abstraktne andmekogumine, vaid olukorrad, kus jälgimine muutus kasutaja jaoks nähtavaks, näiteks personaliseeritud reklaamide kaudu. See haakub Strycharzi ja Segijni (2022) käsitlusega tajutud jälgimisest, mille kohaselt muutub jälgimine inimese jaoks emotsionaalselt tähenduslikuks eelkõige siis, kui andmekogumine muutub nähtavaks ja isiklikuks

Nooremate osalejate suuremat teadlikkust saab selgitada Figueirase *et al.* (2024) „andmestunud mõtteviisi“ käsitlus, mille kohaselt tajuvad mõned inimesed digikeskkonda mitte üksnes suhtlusruumi, vaid ka andmekogumise süsteemina.

Tulemused viitavad sellele, et jälgimine on muutunud paljude inimeste jaoks igapäevaelu loomulikuks osaks, mida tajutakse sageli paratamatu hinnana digitaalses ühiskonnas osalemise eest.

Eesti kontekst on eriline, kuna ühelt poolt on tegemist tugevalt digitaliseeritud e-riigiga, teisalt aga ühiskonnaga, mille vanem põlvkond on kogenud autoritaarset kontrolli ja riiklikku jälgimist. See loob

olukorra, kus tehnoloogiline usaldus ja ajalooline kogemus riiklikust kontrollist eksisteerivad samal ajal.

Kuna tegemist oli fookusgruupiintervjuudega, võisid vastuseid mõjutada grupidünaamika ja osalejate soov esitada ennast teiste ees sotsiaalselt aktsepteeritaval viisil.

Uurimise all olid vaid kaks vanusevahemikku: 1946.–1953. aastatel ning 1988.–1995. aastatel sündinud isikud. Nende vahele jääb beebibuumerite II pool, terve X-põlvkond ning Y-põlvkonna esimene pool. Analüüsi kindlasti rikastaks teiste generatsioonide intervjuerimine, ka Z-põlvkonna esindajate, kellel võib jälgimisest olla hoopis teistsugusem arusaam ning paljud selle põlvkonna noored on saanud ka juba täiskasvanuks. Sama teemat saaks edasi arendada ka erinevate vanusegruppidega. Uurida, kuidas tajuvad Z-põlvkonna noored jälgimist ning mille poolest erinevad nende arusaamad X-põlvkonna esindajate omadest.

Võrreldes intervjuude läbiviimise ajaga on üks olulisemaid muutusi olnud tehisaru kiire areng ja laialdane levik. Seetõttu võiks edasine uurimistöö keskenduda sellele, kuidas inimesed tajuvad tehisaruga seotud andmekogumist ning millisel määral mõjutab tehisaru kasutamine arusaamu privaatsusest ja jälgimisest. Huvitav oleks uurida, kuidas erinevad põlvkonnad kasutavad tehisaru ning kui palju usaldatakse sellele jagatud informatsiooni.

Minu töö tulemused viitavad sellele, et jälgimine ei ole enam üksnes riikliku kontrolli küsimus, vaid osa igapäevasest digitaalsest elukorraldusest, mida inimesed tajuvad ja mõtestavad erinevalt, sõltuvalt oma põlvkondlikest kogemustest, digitaalsest teadlikkusest ja ühiskondlikust kontekstist.

KOKKUVÕTE

Magistritöö eesmärk oli analüüsida ning võrrelda riikliku ja korporatiivse jälgimise hoiakuid ja kogemusi Nõukogude ajal ning digiajastul, keskendudes kahe põlvkonna esindajate tajumisele, tõlgendamisele, tähenduse omistamisele ja kogemustele. Teema on Eestis taas aktuaalne, kuna avalikus arutelus kerkivad üha enam esile küsimused riikliku ja tehnoloogilise jälgimise ulatusest, läbipaistvusest ja õiguspärasusest. Magistritöö põhines Eesti, Rootsi ja Portugali teadlaste ühise projekti „Sotsiaalmeedia jälgimine ja autoritarismikogemused“ (ingl. k. „*Social Media Surveillance and Authoritarianism*”) käigus kogutud andmetel.

Valimi moodustasid Eesti inimesed kahest põlvkonnast. Esimesed neist on sündinud aastatel 1946–1953. Teist põlvkonda esindanud inimesed on sündinud aastatel 1988–1995. Eestis tehti kokku neli fookusgruppi (4-5 osalejat) ja kaks mini-fookusgruppi, kus mõlemas oli kaks osalejat. Lisaks viidi läbi viis individuaalintervjuud. (Figueiras *et al.*, 2024)

Analüüsist joonistus välja selge põlvkondlik erinevus nii jälgimise tõlgendamisel kui ka sellesse suhtumises. Vanema põlvkonna arusaamu kujundavad tugevalt isiklikud või lähedaste kaudu kogetud nõukogudeaegse jälgimise kogemused, millega kaasnesid konkreetsed riskid, enesetsensuur ja piiratud vabadused. See ajalooline kogemus ei väljendu aga tänapäeval automaatselt kriitilises suhtumises digijälgimisse, vaid pigem leppivas ja pragmaatilises hoiakus, kus jälgimist nähakse paratamatu ning osaliselt ka turvalisust toetava nähtusena. Noorem põlvkond seevastu mõtestab jälgimist eelkõige digikeskkonna kaudu, tajudes seda isiklikumalt ja potentsiaalselt ohtlikumana, eriti seoses andmekogumise, profileerimise ja privaatsuse rikkumise võimalustega. Kuigi mõlemad põlvkonnad on teadlikud erinevatest jälgimisvormidest ning tajuvad neid oma igapäevaelus, erinevad nende reaktsioonid märkimisväärselt, mis tähendab, et noored rakendavad aktiivselt privaatsust tagavaid praktikaid, samas kui vanemad kipuvad rohkem olukorraga leppima. Mõlemaid põlvkondi ühendab teatav kahetisus. Nimelt peetakse jälgimist korruga kasulikuks, ent samal ajal ka potentsiaalselt ohtlikuks ning tuntakse, et võimalused seda mõjutada on piiratud. Analüüs näitas, et

jälgimise tõlgendamine on mitmetahuline ja sõltub kontekstist, kuid põlvkondlikud kogemused ja digipädevus kujundavad selgelt ohutaju, usaldust ning privaatsuskäitumist digitaalses ühiskonnas.

SUMMARY

The thesis examines and compares attitudes toward, and experiences of, state and corporate surveillance during the Soviet period and in the digital age, focusing on how two generations in Estonia perceive, interpret, and assign meaning to surveillance. The topic has regained relevance in Estonia amid growing public debate about the scope, transparency, and legitimacy of governmental and technological monitoring. The study draws on data collected within the international research project “Social Media Surveillance and Authoritarianism”, conducted by scholars from Estonia, Sweden, and Portugal.

The sample consisted of Estonian participants from two generations: individuals born between 1946–1953 and those born between 1988–1995. The dataset included four focus groups (4–5 participants each), two mini-focus groups (two participants each), and five individual interviews. These materials were analyzed to identify generational patterns in perceptions and experiences of surveillance.

The findings reveal a clear generational divide in both the interpretation of surveillance and attitudes toward it. The older generation’s views are shaped by direct or proximate experiences of Soviet-era monitoring, which involved tangible risks, self-censorship, and restricted freedoms. However, this historical background does not translate into heightened contemporary criticism of digital surveillance. Instead, older participants tend to adopt a pragmatic and accepting stance, viewing surveillance as largely inevitable and, to some extent, supportive of security.

The younger generation, by contrast, conceptualizes surveillance primarily through the lens of the digital environment. They perceive it as more personal and potentially harmful, particularly in relation to data collection, profiling, and threats to privacy. While both generations recognize the presence of multiple forms of surveillance in everyday life, their responses differ significantly: younger participants actively employ privacy-protective practices, whereas older participants are more inclined to tolerate or adapt to surveillance.

Despite these differences, both generations express a shared ambivalence. Surveillance is seen simultaneously as useful and potentially dangerous, and participants across age groups feel they have

limited ability to influence it. Overall, the analysis demonstrates that interpretations of surveillance are context-dependent and multifaceted, yet strongly shaped by generational experience and digital literacy, which in turn influence perceptions of risk, trust, and privacy behavior in a digital society.

KASUTATUD KIRJANDUS

About us. (i.a.). Click & Grow EU. Kasutatud 23.04.2026, https://eu.clickandgrow.com/pages/about-us?srsltid=AfmBOopIDhPCVDTh5NSBOdk9JB7-g5aXpua_-YH2WmAfow4wJcHoyatj

Anderson, R. (2010). *Security Engineering: A Guide to Building Dependable Distributed Systems* (2nd edition). Hoboken: Wiley Publishing.

Bajkongõr (26.06.2025). *Wikipedia*. Kasutatud 23.04.2026, <https://et.wikipedia.org/wiki/Bajkong%C3%B5r>

(Bolin *et al.*, 2023a) = Bolin, G., Kalmus, V., Figueiras, R. ja Björklund, E. (2023). *Social Media Surveillance and Authoritarianism. Final Report*. Stockholm: Södertörns högskola

(Bolin *et al.*, 2023b) = Bolin, G., Kalmus, V. ja Figueiras, R. (2023). Conducting Online Focus Group Interviews with Two Generations: Methodological Experiences and Reflections from the Pandemic Context. *International Journal of Qualitative Methods* 22: 1–8.

Buolamwini, J., Gebru, T. (2018) Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification. *Proceedings of Machine Learning Research*. 81:77-91.

Doyle, A. (2011). Revisiting the synopticon: Reconsidering Mathiesen’s “The Viewer Society” in the age of Web 2.0. *Theoretical Criminology* (lk 283–299). DOI: 10.1177/1362480610396645

Figueiras, R., Bolin, G., ja Kalmus, V. (2024). Toward a datafied mindset: conceptualizing digital dynamics and analogue resilience. *Social Media + Society*, 10(2). <https://doi.org/10.1177/20563051241254369>

Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.

Fuchs, C. (2009). *Social Networking Sites and the Surveillance Society. A Critical Case Study of the Usage of studiVZ, Facebook, and MySpace by Students in Salzburg in the Context of Electronic Surveillance*. Forschungsgruppe UTI.

Geni (21.05.2025). *Wikipedia*. Kasutatud 12.04.2026, <https://et.wikipedia.org/wiki/Geni>

Holquist, P. (1997). Information is the Alpha and Omega of Our Work. Bolshevik surveillance its Pan-European Context. *The Journal of Modern History* (lk 415–450). <https://doi.org/10.1086/245534>

Inkognito režiimis sirvimine - Arvuti - Google Chrome Abi. (i.a.). Kasutatud 23.04.2026, <https://support.google.com/chrome/answer/95464?hl=et&co=GENIE.Platform%3DDesktop>

Jason Bourne. (03.11.2018). *Wikipedia*. Kasutatud 23.04.2026, https://et.wikipedia.org/wiki/Jason_Bourne

Kalmus, V., Figueiras, R., & Bolin, G. (2025). The Surveillance Survival Paradox: Experiences and Imaginaries of Surveillance in a Generational and Cross-Cultural Perspective. *Surveillance & Society*, 23(3), 336–353. <https://doi.org/10.24908/ss.v23i3.18113>

Kalmus, V., Bolin, G. ja Figueiras, R. (2024). Who is afraid of dataveillance? Attitudes towards online surveillance in a cross-cultural and generational perspective. *New Media & Society* 26 (9): 5291-5313. <https://doi.org/10.1177/14614448221134493>

Kalmus, V., Masso, A., Linno, M. (2015). Kvalitatiivne sisuanalüüs. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm (toim), *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. <https://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys/>

Kasekamp, A. (2010). *A History of the Baltic States*. London: Palgrave.

Kondori kolm päeva/ Three Days of the Condor (1975) (i.a.) *Filmiveeb.ee*. Kasutatud 12.04.2026, <https://www.filmiveeb.ee/filmid/5556/Kondori-kolm-paeva/>

Lace, S. (2005). Introduction. Susanne Lace (toim). *The Glass Consumer: Life in a Surveillance Society* (1–17). Bristol: The Policy Press.

Lagerspetz, M. (2017). Ühiskonna uurimise meetodid. Sissejuhatus ja väljajuhatus. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

Lauer, J. (2011). Surveillance history and the history of new media: An evidential paradigm. *New Media & Society*, 14(4), 566–582. <https://doi.org/10.1177/1461444811420986>

Lepik, K., Harro-Loit, H., Kello, K., Linno, M., Selg, M. ja Strömpl, J. (2014). Intervjuu. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm (toim), *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. <https://samm.ut.ee/intervjuu/>

Lepik, K. ja Strömpl, J. (2014). Põhistatud teooria. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm (toim), Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. <https://samm.ut.ee/pohistatud-teooria/>

Lyon, D. (1994). *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society*. Oxford: Polity Press.

Lyon, D. (2017). Digital Citizenship and Surveillance| Surveillance Culture: engagement, exposure, and ethics in digital modernity. *International Journal of Communication*, 11, 19. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/5527>

Lyon, D., ja Wood, D. M. (2021). *Big data surveillance and security intelligence: The Canadian Case*. UBC Press.

Masso, A., Salvet, S. ja Lepik, K. (2014). Kvalitatiivse analüüsi tarkvara. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm (toim), Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. <https://samm.ut.ee/kvalitatiivse-analyysi-tarkvara/>

Mewe (social media) (24.03.2026). *Wikipedia*. Kasutatud 12.04.2026, [https://en.wikipedia.org/wiki/Mewe_\(social_media\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Mewe_(social_media))

Monahan, T. (2011). Surveillance as Cultural Practice. *The Sociological Quarterly* (lk 495–508). Oxfordshire: Taylor & Francis, <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2011.01216.x>

Nishnianidze, A. (2024). Surveillance in the digital age. *European Scientific Journal ESJ*, 20(37). <https://doi.org/10.19044/esj.2024.v20n37>

NKVD (2006). *Eesti Entsüklopeedia*. Kasutatud 22.04.2026, <http://entsyklopeedia.ee/artikkel/nkvd>

Odermatt, C., Festic, N., Daniela, J. D., Kappeler, K. ja Latzer, M. (2025). Triggers of a Sense of Dataveillance: Empirical Insights Into Characteristics and Determinants. *Universität Zürich, ZORA*.
<https://doi.org/10.5167/uzh-280135>

Orwell, G. (1949). *Loomade farm*. 1984. Tallinn: Tänapäev.

PRISM (15.03.2026). *Wikipedia*. Kasutatud 22.04.2026,
<https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=PRISM&action=history>

Reetur (i.a.) *Eesti filmi andmebaas*. Kasutatud 12.04.2026, <https://www.efis.ee/film/20230>

Richards, N. M. (2013). The dangers of surveillance. *Harvard Law Review*, 126(7), 1934–1965.
<https://www.jstor.org/stable/23415062>

Slack (software) (26.04.2026). *Wikipedia*. Kasutatud 12.03.2026,
[https://en.wikipedia.org/wiki/Slack_\(software\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Slack_(software))

SORM (16.12.2025). *Wikipedia*. Kasutatud 22.04.2026,
<https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=SORM&action=history>

SORVVO (28.09.2023). *Wikipedia*. Kasutatud 23.04.2026, <https://et.wikipedia.org/wiki/SORVVO>

Stasi (20.05.2022). *Wikipedia*. Kasutatud 23.04.2026, <https://et.wikipedia.org/wiki/Stasi>

Suur Vend (12.10.2025). *Sõnaveeb*. Kasutatud 17.04.2026,
<https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/eki/Suur%20Vend/1/est>

Strycharz, J. ja Segijn, C. M. (2022) The Future of Dataveillance in Advertising Theory and Practice, *Journal of Advertising*, 51:5, 574-591, DOI: 10.1080/00913367.2022.2109781

Svenonius, O., & Björklund, F. (2018). Explaining attitudes to secret surveillance in post-communist societies. *East European Politics* (lk 123–151). <https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1454314>

Telegram (16.04.2023). *Wikipedia*. Kasutatud 12.04.2026, <https://et.wikipedia.org/wiki/Telegram>

Telegram (tarkvara) (24.03.2026). *Wikipedia*. Kasutatud 12.04.2026,
[https://et.wikipedia.org/wiki/Telegram_\(tarkvara\)](https://et.wikipedia.org/wiki/Telegram_(tarkvara))

The social dilemma. (i.a.). *Center for Humane Technology*. Kasutatud 12.04.2026,
<https://www.humanetech.com/landing/the-social-dilemma>

Valk, R. (2023). Põlvkondlikud erinevused suhtlemisel. Tartu Ülikooli kestliku arengu keskus.
<https://kestlikuarengukeskus.ut.ee/et/sisu/polvkondlikud-erinevused-suhtlemisel>

van Dijck, J. (2014). Datafication, dataism and dataveillance: Big Data between scientific paradigm and ideology. *Surveillance & Society* 12(2): 197-208.

Vihalemm, T. (2014). Fookusgrupi intervjuu. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm (toim), *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*.

<https://samm.ut.ee/fookusgrupi-intervjuu/>

Verry, M. (2021). *The Panopticon Writings*. Jeremy Bentham. Sorbonne Université. Kasutatud 14.05.2025, DOI:[10.13140/RG.2.2.19694.33605/1](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.19694.33605/1)

Volle, A. (2026, April 16). metadata. Encyclopedia Britannica. Kasutatud 22.04.2026, <https://www.britannica.com/technology/metadata>

Whitcomb, C. (2019). *Review of Shoshana Zuboff. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. *Postdigital Science and Education* (lk 484–488). <https://doi.org/10.1007/s42438-019-00086-3>

Wood, D. M., Ball, K., Lyon, D., Norris, C., & Raab, C. (2006). *A Report on the Surveillance Society*. *Surveillance Studies Network*. <https://apo.org.au/node/14851>

Wood, D. M., & Webster, C. W. R. (2009). Living in surveillance societies: the normalisation of surveillance in Europe and the threat of Britain's bad example. *Journal of Contemporary European Research*, 5(2), 259–273. <https://doi.org/10.30950/jcer.v5i2.159>

Õiguskantsleri aasta ülevaade 2024/2025. Kasutatud 23.04.2026, <https://www.oiguskantsler.ee/ylevaade2025/oiguskantsleri-aasta>

Ünver, A. (2018). *Politics of Digital Surveillance, National Security and Privacy*. Centre for Economics and Foreign Policy Studies. <https://www.jstor.org/stable/resrep17009>

LISAD

Lisa 1. Kodeerimistabeli näidis.

	MEES 1 (Johannes)	MEES 2 (Valter)	NAINE 1 (Aina)	NAINE 2 (Helmi)
interneti kasutamine sagedus				
interneti kasutamise eelised				
sotsmeedia olulisus				
platvormid, mida enam ei kasuta				
sotsmeedia ohud				
sotsmeedia postitamine ja selle sagedus				
tegevused, mida ise sotsmeedias ei teeks				
suhtumine privaatsussätetesse				
suhtumine oma tegevuste tagajärge				
online-valdkond, mille kohta tahaks rohkem teada				
uudiste lugemise harjumused				
kokkupuutuva info usaldusväärsus				
suhtumine riiklikud institutsioonid				
riigipoolne jälgimine				
tänapäev vs nõukogudeaeg				
seosed nsv jälgimisega				
piirangud seoses minevikuga				
suurkorporatsioonide jälgimine ja sellega seonduv				
kas jälgimine häirib?				
seosed sõnaga jälgimine				
suhtumine riiki ja valitsusse				
lisainfo				

Lisa 2. Fookusgruppide intervjuukava.

Rahvusvaheline projekt „Sotsiaalmeedia jälgimine ja autoritarismikogemused“: Fookus-grupi küsimused

1. Sotsiaalmeedia kasutamine (harjumused, enim kasutatavad funktsioonid / rakendused)

Meie tänane arutelu keskendub paljuski internetile ja sotsiaalmeediale. Alustame sellest, milleks te internetti ja sotsiaalmeediat kasutate? Mida see teie elule lisab?

Kas te suudate oma elu ilma interneti ja sotsiaalmeediata ette kujutada? Kui seda ühel hetkel enam ei oleks, siis mida te teeksite?

Kas olete kunagi mõne sotsiaalmeediaplatformi hüljanud? Kui jah, siis millise ja miks?

2. Sisuloome sotsiaalmeedias ja internetis (jagamine, kommenteerimine, üleslaadimine jne)

Kui sageli te midagi sotsiaalmeediasse (või internetti) postitate, s.t. kirjutate, kommenteerite, jagate või laete midagi üles? Mida nendest tegevustest te enamasti teete? Mis laadi sisu te tavaliselt jagate?

Kas on midagi, mis hoiab teid sotsiaalmeediasse (või internetti) postitamisel tagasi?

Kas leidub selliseid tegevusi, mida teised inimesed sotsiaalmeedias (või internetis) palju harrastavad, kuid mida teie eelistate vältida?

Kas olete mõnd laadi tegevusest internetis või sotsiaalmeedias loobunud? Miks?

Milliseid tegevusi püüate te internetis vältida? Miks?

Missugustest internetiga seotud teemadest või tegevustest te tahaksite rohkem teada saada, mida juurde õppida?

3. Privaatsussätted

Räägime nüüd privaatsussätetest sotsiaalmeedias ning internetis. Mis te arvate, kas leidub mõni hea põhjus privaatsussätetesse süvenemiseks ja nende muutmiseks?

Mida te enamasti teete privaatsussätetega sotsiaalmeedias ja teistes äppides või internetikeskkondades, mida te kasutate?

Mis võib juhtuda, kui te privaatsussätteid ei muuda?

5. Usaldus

Kust te saate päevauudiseid?

Missuguseid uudistekanaaleid, väljaandeid või -platvorme te usaldate? Miks?

Missuguseid uudistekanaaleid, väljaandeid või -platvorme te ei usalda? Miks?

Missuguseid riiklikke institutsioone te usaldate? Näiteks, kas usaldate politseid, Terviseametit, valitsust?

6. Hoiakud sotsiaalmeedias toimuva jälgimise ja andmekaeve kohta

Kui mõtlete sõnale „jälgimine“, siis mis teile esimesena pähe tuleb?

Kas olete kunagi mõelnud sellele, et mõni internetiplatvorm võib teie kohta andmeid koguda? Mis tunded teil sellega seoses on?

Mis tuleb teile pähe, kui mõtlete jälgimisele sotsiaalmeedias?

7. Kogemused riigipoolse / korporatiivse jälgimisega – lood, mida rääkida

Kui mõtlete tagasi Nõukogude ajale ja sellele, kuidas toonane riigivõim kodanikke jälgis ja kontrollis, siis kas näete sarnasusi tänapäevaga? Mis on, võrreldes Nõukogude ajaga, inimeste jälgimises muutunud?

Kas olete näinud mõnd filmi, seriaali või dokfilmi riigipoolsest jälgimisest?

Kas olete lugenud mõnd raamatut või artiklit riigipoolsest jälgimisest?

Kui vaja, too arutelu käivitamiseks näiteid: Näiteks, kas keegi teist on lugenud George Orwelli „1984“? Või siis Robert Ludlumi või Margaret Atwoodi raamatuid? Kas keegi on näinud Jason Bourne'i filme?

Mis te arvate, kas neis raamatutes ja filmides on kujutatud midagi sellist, mis võiks kunagi meie ühiskonnas päriselt teoks saada?

Kas te olete riigipoolse jälgimise teemal teiste inimestega arutlenud?

Kas olete kuulnud kuulujutte või nalju riigipoolsest jälgimisest?

Kas teate kedagi Eestis, kellel pole lubatud midagi teha (nt minna välismaale, astuda ülikooli, saada teatud tööd) seetõttu, et riigivõimu asutustel on olnud info tema mineviku, perekonna ajaloo, poliitiliste vaadete vms kohta? *See küsimus käib ka kaugema mineviku, nt Nõukogude Liidu aegse riigivõimu kohta.*

Räägime ka ettevõtete, nt suurkorporatsioonide poolsest jälgimisest. Kas olete lugenud mõnd raamatut või artiklit ettevõtete poolsest jälgimisest? Või näinud selle kohta mõnd filmi, seriaali või dokfilmi?

Kas olete kunagi tundnud, et sotsiaalmeedia korporatsioon või mõni muu ettevõtte teab teie kohta liiga palju?

Kas te olete ettevõtete poolse jälgimise teemal teiste inimestega arutlenud?

Valikulised lisaküsimused (kui on veel aega ja on tunda, et grupp soovib jätkata):

Kas teie arvates teeb meie valitsus praeguses olukorras õigeid otsused ja saab hästi hakkama?

Mida valitsus teie arvates peaks tegema? Mida te valitsuselt ootate?

Kuidas meie meedia praeguses olukorras töötab? Mida te uudismeediast ootate?

Lisa 3. Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Coco Rõõmusaar**,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „**Jälgimisühiskond nõukaajal ja digiajastul: kahe põlvkonna kogemused ja hoiakud seoses riigipoolse ja korporatiivse jälgimisega**“, mille juhendaja on **Veronika Kalmus**, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Coco Rõõmusaar

26.05.2026